

NAUJOS KRISTIJONO DONELAIČIO PASAULIO ĮŽVALGOS

Arūnas Baublys | Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Evangeliškosios teologijos centras
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva
El. paštas: arunas.baublys@gmail.com

*ANNABERGER ANNALEN ÜBER LITAUEN UND DEUTSCH-LITAUISCHE BEZIEHUN-
GEN. HERAUSGEBER ARTHUR HERMANN, ANNEMARIE LEPA, DR. CHRISTINA
NIKOLAJEW UND DR. LINA PILYPAITYTĖ IM AUFTRAG DES BALTISCHEN CHRIST-
LICHEN BUNDES, BONN, UND DES LITAUISCHEN KULTURINSTITUTS, LAMPERT-
HEIM. KEMPEN, 2014, NR. 22. 344 P. ISSN 1641-2608.*

Kristijono Donelaičio pavardė ir jo poema „Metai“ giliai įaugusi į kiekvieno sąmonę, bet net šiandien kartais čia dar neišsivaduojama nuo tam tikrų stereotipų. Sovietinis režimas bei kolektyvinė katalikiška lietuvių sąmonė neskatinė Donelaičio suvokti kaip Prūsijos piliečio, nenorėjo (kartais net ir šiaudien) įsisąmoninti jo ir kaip liuteronų Bažnyčios kunigo, o jau visai menkai galėjo jį priimti kaip tos Bažnyčios pietizmo teologinės krypties atstovą. Gal todėl kartais galima išgirsti ar net perskaityti jį buvus tik „būrų dainių“, „rašytoją ar poetą“, „pasaulietinės literatūros pradininką“ ir kitų, tikrovę pusiau atitinkančių vertinimų. Daugeliui Donelaitis liko kaip keistos Prūsijos valstybės, lietuvininkų etnos, būrų (suprask – baudžiauninkų) terpės veikėjas, kuris, anot tarybinių literatūros kritikų sukurtų tekstų, vos ne marksizmo metodais kovojo su socialine ir tautine diskriminacija, priešinosi germanizacijai ir kt. Net ir šiandien, kai po Antrojo pasaulinio karo Prūsijos valstybės istorija dažnai tapatinama tik su agresyvia nacių Vokietija, o kompiuterinės vikio kultūros atstovai gali greitai pasisemti „išminties“ iš kartais abejotinai kompetentingo pasaulinio žiniatinklio platybių, Donelaitis netapo mums geriau pažįstamas ir suprastas. Priešingai, jo pasaulis daugeliui atrodo svetimas, šaltas ir nepatrauklus, o archajiška kalba, hegzametru ir nudailintomis poemos vietomis, kuriomis pasirūpino viešosios kalbos specialistai, kontrastuoja su „stačiokiškų“ ištarmių, įdėtų į veikiančių personažų lūpas, rinkiniu. Neskatinama gilintis į Donelaičio laiką ir su pietizmu sutapatintas surinkimininkų įvaizdis. Dėl to kaltas teologinis neišmanymas, kai pietistams, o ne surinkimininkams priskiriamas šio krašto liaudies kultūros žlugdymas draudžiant liaudies dainas bei papročius, vietoje jų reikalaujant dievobaimingumo ir pamaldžios laikysenos.

Tokiame kontekste pasirodęs vokiškojo tęstinio leidinio „Annaberger Anna-
len“ 22 numeris maloniai stebina minėtų stereotipų argumentuotu ir nuosekliu

laužymu. Gaila, tačiau dėl Lietuvos visuomenėje įsigalėjusių rusų ir anglų kalbų šios publikacijos nebus lengvai kremtamos ne tik platesnei lietuviškos visuomenės daliai, bet ir specialistams.

2014 metų „Annaberger Annalen“ rinkinys skirtas Donelaičio tematikai. Būtent tai pratarmėje ir teigė Lietuvių kultūros instituto Vokietijoje vadovas dr. Vincas Bartusevičius, pabrėždamas, kad institutas pagrindine tema savo 33-iajai metinei konferencijai, kuri vyko 2013 m. spalio 11–13 dienomis Lampertheime-Hiutenfelde, pasirinko Prūsų Lietuvos poetą Donelaitį ir jo laikus. Leidinio redakcinės kolegijos žodyje pažymima, kad dr. Alinos Kuzborskos, dr. Žavintos Sidabraitės ir prof. habil. dr. Domo Kauno bei prof. dr. Jürgeno Joachimsthalerio publikacijų tematika susijusi su Donelaičio kūryba ir jos lokalizavimu vokiškoje literatūroje. Prof. dr. Ulrichas Schoenbornas ir prof. dr. Manfredas Kleinas akcentavo Donelaičio kūrinio teologinį ir bažnytinį kontekstą, o dr. Dietrichas Flade susitelkė ties XVIII a. Prūsų Lietuvos ūkio ir socialinės struktūros tematika. Konferencijos metu ne kartą buvo apgailestauta, kad Heinzo-Jürgeno Zierke's XX a. dešimtajame dešimtmetyje parašytos penkios Donelaičiui skirtos novelės „Dievo rytas Tolminkemyje“ („Gottesmorgen in Tolmingkehmen“) tik iš dalies buvo paskelbtos 1999 metų šeštame „Annaberger Annalen“ numeryje, nors jos visos jau yra išverstos į lietuvių kalbą ir paskelbtos. Nutarta kreiptis į autorių su prašymu leisti jas visas paskelbti kartu su konferencijos pranešimų medžiaga, kas ir buvo padaryta (p. 209–288).

Norėtume atkreipti dėmesį, kad šiame rašinyje pirmąkart minimos nelietuviškos pavardės bus rašomos sulietuvinta forma, skliaustuose pateikiant originalą, vėliau – tik sulietuvintą. Tai taikoma mažiau žinomiems asmenims, bet netaikoma tokioms istorinėms asmenybėms kaip, pavyzdžiui, H. Heinė, V. fon Humboltas, L. Rėza ir kt.

JURGENAS JOACHIMSTALERIS: DONELAITIS IR JO LAIKŲ LITERATŪRINIS KONTEKSTAS

Šis lakus tyrimas prasideda intriguojančiu poskyriu „Donelaičio paslaptis“. Autorius teigia, kad net praėjus 300 metų nuo Donelaičio gimimo, jo kūrinys tebėra mįslė. Teigiama, kad iki mūsų dienų netyla apmąstymai apie tai, ar „Metai“ buvo sumanytas kaip vientisas, skirtingus metų laikus apimantis kūrinys, ar tai atskiri, gana laisvai tarpusavyje siejami darbai, sujungti į visumą. Tokį požiūrį skatina faktas, kad „Metų laikai“ sudaro įspūdį esantys savarankiški, tarsi tarpusavyje komunikuojantys tekstai, nors negalima atmesti fakto juos buvus ir iš anksto sugalvotais vieno kūrinio skyriais, – teigia autorius remdamasis Liudviko Pasargės darbais.

Suprantama, kaip teigia autorius, daugelį nesusipratimų ir neaiškumų, susijusių su šiuo kūriniu, galima paaiškinti ta kultūrine takoskyra, kuri tarsis aukštas durų slenkstis skiria laikmetį, į kurį Donelaitis kreipiasi, nuo to laikmečio, kai buvo publikuotas jo darbas. Tarp Donelaičio mirties (1780) ir pirmą kartą Rėzos 1818 m. paskelbtos poemos „Metai“ tvyro gilus lūžis visuomenės sąmonėje. Šie 38 metai savyje sukaupė ne tik Prancūzų revoliucijos ar Napoleono karų sukeltus visuomenės gyvenimo pokyčius, bet ir galutinį Abiejų Tautų Respublikos padalijimą (kai didžioji Lietuva tapo Rusijos provincija) ir visišką struktūrinę permainą Prūsijos visuomenėje, kurioje pakito teisinė luomų padėtis, ūkiniai santykiai, kuriuos Donelaitis savo kūryboje laiko Dievo duotybe ir nekintančios tvarkos pagrindu.

Bėgant laikui susiformavo ir išaugo nacionali(sti)nis mąstymas. Jo paženklintas Prūsijos kaimo kunigas Donelaitis tapo lietuvių nacionaliniu poetu, o „Metų“ tekstas virto nacionaliniu epu, kurio tokios transformacijos pats Donelaitis nė nenumanė. Ne mažiau Donelaitį nuo jo kūrybos vėlesnių skaitytojų atskyrė kultūrinė revoliucija, kurią sukėlė „menų epocha“ (Heinė), kuri meno ir jo kūrinių suvokimą pakeitė taip, kad šis poveikis išliko iki mūsų dienų suprantamas kaip kūrėjo individualaus požiūrio ir jo individualios asmenybės raiškos būdas, o autorius neprivalo tarnauti jokiems, kartu ir politiniams, tikslams. Suprantama, kad kunigas Donelaitis savo kūryboje visų šių nuostatų ne tik kad netaikė, bet ir nežinojo. Negana to, autorius drąsiai teigia, kad labai abejotina, ar jis joms būtų pritaręs ir vargu ar jis būtų „pasirašęs“ po tokiu sekuliariu kūrybos suvokimu.

Straipsnio autorius bando išsamiai analizuoti Donelaičio kūrybos fenomeną ano meto kultūriniame vokiškosios literatūros kontekste, daug dėmesio skirdamas kūrinio eilavimui hegzametru. Jis teigia, kad iki Donelaičio lietuvių kalba nebuvo tokios apimties ir formos poezijos kūrinių. Išsilavinę didlietuviai buvo susiję su lenkiška kultūra. Tarp jų bei Donelaičio nebuvo jokio tiesioginio ryšio, o būdami katalikai jie vargu ar galėjo susidomėti protestantų kunigo veikalu, parašytu valsietičių kalba, nes praėjo daug laiko, kol Donelaitis, o tai nutiko tik XX a., pasiekė Lietuvą. Iki tol jis buvo palyginti mažos lietuvių grupelės interesų atstovas.

Laužydamas iki šiol gajų stereotipą, autorius teigia, kad Donelaitis niekada negyveno Vokietijoje, bet gyveno Prūsijoje, tiksliau jos rytinėje dalyje, kuri niekada nebuvo Vokiečių tautos Šventosios Romos imperijos dalis. Tai konstatavęs autorius tvirtina, kad net nėra jokios prasmės kalbant apie tą laikotarpį ir regioną teigti jį priklausius Vokietijos valstybei, todėl bandymas kolekcionuoti lietuvių ar vokiečių intelektualų pavyzdžius, priskiriančius jį vienai kuriai nors tautai, yra nepagrįstas, nes tokių (tautų) anuo metu kaip tokių, kokias jas matome šiandien, visai nebuvo. Faktas, kad Donelaitį, nors jam ir buvo reiškiamos simpatijos, vokiečių literatūrinė visuomenė niekada neįsileido į savo tarpą, veikiau yra pasekmė

Europos literatūrinio kraštovaizdžio susiskaldymo, dėl kurio į autorius buvo pradėta žiūrėti kaip į tam tikros tautos, kurios kalba jie rašė, atstovus. Tecnerio (Franz Oskar Tetzner) bandymas suteikti Donelaičiui „pilietybę“ pripažįstant jam išskirtinumą, yra tas kelias, kuriuo mėginta eiti nepaisant susiklosčiusių stereotipų, kai Vokietijos teritorijoje gyvenusioms mažumoms buvo bandoma suteikti Vokietijos kultūros dalies, nors ir judančios link asimiliacijos, statusą.

Nors visa tai, kas mus skiria nuo Donelaičio, mokslui nėra problema, nes pastarajam Rėzos šaltinių publikacija leido anksti įsigilinti per laikmečio analizę į priežastis, paskatinusias atsirasti šį kūrinį, iki šiol nė vienas baltistas negali aiškiai pasakyti, kokie buvo Donelaičio motyvai, paskatinę jį parašyti „Metus“. Šis jo veikalas neturi analogų ar pavyzdžių, pagal kuriuos jis būtų galėjęs būti kuriamas, todėl jo originalumas gniaužia kvapą ir taip patraukia, jog kyla savaiminė išvada, kad Donelaitis sukūrė originalų kūrinį neturėdamas jokio pirtakto, į kurio kūrybą būtų galėjęs orientuotis. Ši lietuviškos pasaulietinės literatūros pradžia kilo kaimiškoje tautinės mažumos – prūsų lietuvių – aplinkoje Prūsijoje, kurioje šios bendruomenės žmonės neretai vos galėjo išmokti skaityti ir rašyti savo gimtąja kalba kaimo mokyklose, tam, kad gebėtų skaityti bažnytinių giesmynų ar maldaknygių tekstus. Racionaliai kyla klausimai, kas buvo Donelaičio skaitytojai ir kam jis rašė.

Į šiuos klausimus bandoma atsakyti poskyryje „Donelaičio auditorija“. Autorius iš karto konstatuoja akivaizdų faktą, kad retai kas kuria literatūrinį kūrinį, skirtą tik sau. Atrodo aišku, kad Donelaitis taip pat turėjo savo auditoriją. Nelengvas šio kūrinio kelias į visuomenę yra siejamas su tos visuomenės ar jos dalies, kuriai buvo skirtas šis kūrinys, vieta krašto socialinėje struktūroje. Daugumą informacijos jai buvo perteikiama verbaliniu būdu ir ji pasiekdavo tik ribotą skaičių asmenų. Prūsijoje šiai ribotai lietuvių kalba kalbančių asmenų grupei, kurią gerai pažinojo dvasininkas, ligi tol lietuviškai daugiausia buvo parengiama ir perteikiama katekizmo, giesmynų ar pamokslų tekstų. Tam, kad būtų galima sukurti spausdintą žodį, kuris būtų ideali komunikacijos priemonė, sudaryti žodynus, gramatikas ir kitas kalbos mokymo priemones, kurias buvo parengę dvasininkai Karaliaučiaus universiteto lietuvių kalbos seminare, jas reikėjo išspausdinti, bet dauguma dvasininkų sukurtų darbų taip ir nebuvo išspausdinti, o tie, kurie buvo, pasiekė tikinčiuosius tik per bažnyčią. Donelaičiui toks kelias savo sukurtai poezijai spausdinti ir platinti nebuvo prieinamas.

Nuolatos vis dar pasirodantys tvirtinimai, kad jis savo darbo neišspausdino, nes jam reikėjo gauti konsistorijos leidimą, kurio jis nebūtų gavęs, gali ir toliau egzistuoti, nes nėra galimybių atmesti šių tvirtinimų, kad dvasininko išspausdintas pasaulietinio turinio kūrinys galėjo ir nepatikti bažnytinei valdžiai. Tai, kad Bažnyčia neleido Donelaičiui skelbti iš sakyklos jo sukurtos poezijos, dar nereiškė draudimo

tą patį daryti už bažnyčios ribų. Šis draudimas gali būti tik atgarsiu mažytės aferos, kai perskaitytas iš sakyklos kūrinys paliko tokį atgarsį, kad šis pasiekė net konsistoriją. Prieš versiją, kad Bažnyčia iš esmės trukdė jam skelbti jo sukurtą kūrinį, byloja tas faktas, kad kaip tik tuo laiku jis užsiėmė savo veikalo vertimu į vokiečių kalbą. Šis veiksmas rodo, kad buvo kilęs jau pakankamai didelis jo kūrinio poreikis.

Karaliaučiaus universiteto lietuvių kalbos seminare, kur lietuvių kalba buvo daktikos ir mokslinio tyrimo objektas, buvo mokoma ir retorikos. Lavinant dvasininkus galiojo principas, kad buvo mokoma motinos (gimtosios) kalbos ir svetimų kalbų. Kadangi į lietuvių kalbą buvo žiūrima kaip į darbo bažnyčioje įrankį, tai ir poetiniai jos besimokančių studentų įgūdžiai turėjo būti skatinami bei lavinami.

Išlikusi korespondencija liudija, kad Donelaitis savo kūrybą yra skaitęs kolegoms dvasininkams. Faktas, kad jo kūryba nebuvo išspausdinta, dar nereiškė, kad jis nebuvo įvertintas. Bent jau savo gyvenamuoju laikotarpiu jo kūriniai buvo žinomi mokslininkams Bačko (Ludwig Baczko), Bokui (Friedrich Samuel Bock) ir Pisanskiui (Georg Christoph Pisanski). Pastarasis kūrinyje „Prūsijos literatūros istorijos apmatai“ cituoja verstus Donelaičio kūrybos fragmentus.

Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke) pradėtame ir Ruigio (Philipp Ruhig) išleistame žodyne gramatikos pavyzdžiai yra paimti iš „Rudens gėrybių“ ir „Žiemos vargų“ tekstų. Ruigio gramatika Lesingo dėka tapo vokiečių kultūrinio gyvenimo sudedamąja dalimi, o Herderio dėka pirmą kartą vokiškoji auditorija susipažino su lietuvių liaudies dainomis. Tokia literatūra buvo rašoma vokiškai publikai, kad ši daugiau sužinotų apie lietuvių kultūrą. Tai, kad Donelaičio „Metai“ yra šioje knygoje reprezentuojami, autoriui yra dvejopai svarbu, nes jis kaip dvasininkas čia yra ir lietuvių kalbos pateikėjas, ir autorius, kurio poezijos žodžiai atspindimi gramatikoje kaip kalbos pavyzdžiai.

Skyrelyje „Tradicijos linijos“ rašoma, kad Apšvietos amžiuje Karaliaučiaus lietuvių kalbos seminare dar iki Donelaičio buvo įvairių literatūrinių bandymų, kurie gali paaiškinti, kodėl „Metų“ ir pasakėčių autorius pasirinko tą stilių ir formą savo kūrybai. 1701 metais dienos šviesą išvydo lietuviškas Naujojo Testamento vertimas, kurio autorius buvo LDK reformatų bažnyčios Žemaitijos distrikto superintendentas kunigas Bitneris (Samuel Bitner). Leidinys buvo išspausdintas Karaliaučiuje, skirtas Didžiajai Lietuvai, tačiau valdovo potvarkiu buvo leista jį naudoti ir Prūsijoje. Prūsų Lietuvos dvasininkijai vertimas pasirodė daugiau pritaikytas LDK kilmingųjų kultūrai, o tai sukėlė diskusijų dėl vertimo naudojimo Prūsijos lietuviškoje bažnyčios dalyje.

Diskusijos esmė buvo ta, ar lietuvių kalbą reikia konservuoti kaip dvasinio mokymo kalbą nedidelei tautinei valstiečių grupei, ar atsižvelgiant į Didžiąją Lietuvą ją plėtoti kaip lygiavertę kitoms kalboms.

Jokūbas Perkūnas (Jacob Perkuhn) 1706 m. dalyvaudamas šioje diskusijoje teigė, kad lietuvių kalba, kaip ir graikų kalba, privalo turėti laisvą raidos galimybę, jei norima išvengti didelės neteisybės. Nuoroda į graikų kalbą yra būdinga vokiečių kultūrinės visuomenės atstovams. Šie teiginiai epizodiškai atsinaujins pabrėžiant, kad lietuvių kalba turi būti tokia pat lanksti, kaip ir graikų, kai jai taikomos rašytinės kalbos taisyklės.

Diskusijų dėl Bitnerio Naujojo Testamento vertimo įkarštyje Gumbinės (kaip tik po kelerių metų šiose apylinkėse pasaulį išvys Donelaitis) kunigas Šulcas (Johann Schultz) į lietuvių kalbą išverčia antikines pasakėčias kaip bandymą lietuvių kalbai suteikti pasaulietinio turinio rašto kalbą. Įvade vertėjas teigia, kad jam yra svarbu kurti ne dirbtinai sugalvotą, bet šnekamąją kalbą. Pasakėčios buvo pasirinktos kaip Apšvietos amžiaus bei pietizmo atstovų pamėgta taikomoji didaktinio pobūdžio literatūra. Šio darbo rezultatas – pirma pasaulietinio turinio knyga lietuvių kalba, pripažinta ir Didžiojoje Lietuvoje.

Tai, kad Donelaitis iki parašydamas „Metus“ pirmiau sukūrė pasakėčias, netiesiogiai jį įtraukia į jau minėtus debatus dėl lietuvių kalbos, nes formaliai tai reiškė, kad yra pasirenkamas kelias, kuriuo lietuvių kalba tarsi priartinama prie antikinės graikų kalbos. Savaime tai nebuvo retas atvejis Europos literatūros raidos tradicijoje.

Šulcas savo kūryboje atidžiai paisė, kad jo verčiamose pasakėčiose būtų vartojami originalūs gyvosios kalbos žodžiai, o ne skoliniai iš kitų kalbų. Ši grynumo paieška buvo neapsaugota nuo tam tikro dirbtinio išgryninimo, kurio nebuvo gyvojoje kalboje.

Kanto reikalavimu suformuota *kalbinio grynumo* nuostata vadovavosi ir Donelaitis, tai paaiškina pastarojo siekį savo kūryboje vartoti valstiečių žodžius. Netiesiogiai tai patvirtina Donelaičio korespondencija, iš kurios turinio galima atsekti, kad už kūrybos ribų jis nevengė anuomet gausiai paplitusių kalbinių skolinių.

Autoriaus nuomone, tai, kad „Metai“ buvo naudojami lietuvių kalbos seminare rengiamam žodynui, rodo, kad buvo dirbama ne lietuvių valstiečių, bet Prūsijos protestantų Bažnyčios labui. Šį argumentą autorius grindžia tuo faktu, kad Donelaitis kurdamas „Metus“ nesilaikė iki tol buvusios tradicijos žodžius rinkti iš lietuvių liaudies dainų bei jų tekstų. Donelaičio sukurti valstiečių personažai „Metuose“ švenčia, dainuoja, tačiau tų dainų tekstų autorius necituoja. Kai kas teigia, kad tam galėjo kliudyti taikomas hegzametas. Pasak Tecnerio, gali būti, jog Donelaitis nežinojo apie besizavinčius liaudies dainomis asmenis (Lesingas, Herderis, Gête). Autoriaus nuomone, tokia prielaida kalbant apie kaimo dvasininką yra galima, tačiau ją paneigia faktas, kad jam tikrai turėjo būti žinoma apie tai, kad liaudies dainos buvo plačiai renkamos, nes šį darbą atliko jo kolegos dvasininkai. Greičiausiai čia buvo sąmoningas jo pasirinkimas – tegul vieni renka dainas ir jų tekstus, o jis pasirinko įamžinti valstiečių šnekamąją kalbą. Tai gali paaiškinti ir toks faktas, kad

Donelaitis vengia savo kūryboje ir laiko siužetų. Jo „Metų“ valstietiški personažai nėra realūs valstiečiai – tie, apie kuriuos jis rašo pastabas bažnytinėse metrikų knygose. Donelaičio personažams neaktualūs *benkartų*, laisvo seksualinio elgesio nusižengimai, kurių apstu jo pildomų bažnytinių metrikų knygų įrašuose. Jie girtauja, mušasi, tačiau yra gana pavyzdingi ir Donelaitis jų nepaverčia pajuokos objektais, tik akcentuoja perspėjimus ir pamokymus dėl tokios jų elgsenos ir gyvenimo būdo.

Autorius tarsi atsakydamas į Keslerio (Stephan Kessler) klausimą, kokiai auditorijai rašė Donelaitis, teigia, kad tai pirmiausia buvo Karaliaučiaus universiteto lietuvių kalbos seminaro išsilavinę dvasininkai, kurie buvo suinteresuoti parengti prielaidas atsirasti lietuvių rašytinei kalbai, tačiau jie šiai bendruomenei savęs nepriskyrė.

ALINA KUZBORSKA: KRISTIJONAS DONELAITIS KAIP VOKIEČIŲ LITERATŪROS PERSONAŽAS

Rytprūsių lietuvių poetas Donelaitis, kaip ir jo kūrinys, tapo išpūdin-gu literatūriniu personažu. Jis atsiskleidžia įvairiais aspektais: kaip poetas, sielovadininkas, švietėjas, moralės sergėtojas, rūpestingas ūkininkas bei dar kitaip. Visas Donelaičio literatūrinis palikimas, bet pirmiausia „Metai“, yra jo literatūrinio portreto dalis. Tekstuose jis tampa tikru kalbos genijumi, nors jo kūryboje vartojama lietuvių kalba gyvenime šneka tik baudžiauninkai, ji suskamba antikiniu hegzametriu. Ankstesnė, iki Donelaičio parašyta, literatūra lietuvių kalba Rytprūsiuose turėjo ryškų religinį pėdsaką. Būdamas gerai išsilavinęs, Donelaitis laisvai judėjo tarp literatūrinių epochų, todėl ir parašė savo kūrinių apie kaimo gyvenimą pagal antikinį pavyzdį, tačiau su ryškiais skirtumais. Jo protagonistai buvo tikri valstiečiai, kupini tiek dorybių, tiek nuodėmių, darbo ir gamtos žmonės, atsidadę valdančiam karaliui ir mylimam Dievui. Publikacijoje autorė Donelaitį nagrinėja per keturių vokiečių literatūros korifėjų, vienokiu ar kitokiu aspektu susijusių su juo ir jo kūryba, prizmę.

LIUDVIKAS RĖZA. Donelaičio literatūrinis gyvenimas prasideda su pirmu jo kūriniu leidimu. Tai 1818 m. Karaliaučiuje padarė Rėza. Jis buvo tas, kuris Donelaitį įvedė į vokišką literatūrinį pasaulį, išversdamas jo svarbiausią kūrinį. Šis darbas, nepaisant įvairių trikdžių, užtruko daugiau kaip 10 metų, jį protegavo pats Vilhelmas fon Humboltas, kuris 1809 m. Karaliaučiuje buvo atsakingas už bažnytinio ir mokyklų darbo priežiūrą ir kuriam lietuvių kalba pasirodė miela. Jis drąsino, kaip rašė Rėza, tęsti šį darbą, kurį sutrukdė lietuviškos Biblijos versijos redakcinis darbas bei 1813 ir 1814 metų karo lauko žygiai.

Didžiausias Rėzos nuopelnas buvo tas, kad jis ne tik Donelaitį atrado, bet ir sukūrė jį kaip poetą. Nors redaguodamas jis išbraukė 456 eilutes iš Donelaičio originalo, šį akiplėšišką veiksma atliko tam, kad išlygintų, kaip jam pasirodė, per daug

realistiškas arba šiurkščias scenas bei pasakymus. Negana to, jis net pakeitė kai kuriuos personažų vardus. Viso to tikslas, kaip mano autorė, buvo tik noras parodyti lietuvių būrus aukštesnės moralės, todėl neliko atgrasių muštynių, girtuoklystės scenų, keiksmazodžių, kurie kaimiečius galėjo diskredituoti skaitytojų akyse. Visa tai Rėza sąžiningai paaiškina savo baigiamajame žodyje.

Rėzai priklauso ir mintis suteikti atskiroms poemos dalims metų laikų pavadinimus, todėl jis ir pradėjo „Pavasario linksmybėmis“, tada ėjo „Vasaros darbais“, „Rudens gėrybės“ ir galiausiai „Žiemos rūpesčiais“. Jo parašyta įžanga laikoma pirmu tiriamuoju darbu apie Donelaitį, o jo spaudai parengta poema tais pat metais buvo pateikta vokiškai mokslo visuomenei. Jenos literatūriniame laikraštyje dienos šviesą išvydo Pencelio (Jakob Penzel) recenzija, kurioje Rėzos darbas buvo iš esmės įvertintas teigiamai, o autorius pabrėžė Donelaičio kūrinio originalumą, gyrė jo išsamias ir nuodugnias gimtosios (lietuvių) kalbos žinias ir peikė už kartais vertėjo pavartotus nevokiškus pasakymus.

Straipsnyje pateikiami ir kitų ano meto recenzentų atsiliepimai, tokių kaip Kocebua (August von Kotzebue) ir kt. Humboltas įvertino Rėzą kaip poetą, kuris sugebėjo atlikti šį sudėtingą vertimą. Rėza visada pabrėždavo Donelaičio originalumą, o Pasargė (Ludwig Passarge) – trečiasis Donelaičio vertėjas į vokiečių kalbą ir ketvirtasis jo raštų leidėjas, jau stato Donelaitį į pirmą didžiųjų poetų vietą ir nurodo jį taip susijusį su antikine hegzametro tradicija, kad jo eilėraščiai esą yra sukurti „Hesiodo ir Teokrito“ dvasia.

Pasargės Donelaičio tekstų vertimą galime laikyti priemone, šį prūsų lietuvių autorių įtraukusią į besibaigiančio XIX amžiaus vokišką kultūrą. Donelaičio kūrybos vertimas, kurį atliko Rėza, buvo vertinamas kaip nežinomo autoriaus atradimas, kuris buvo pristatytas tiek lietuvių, tiek ir vokiečių publikai. Pasargės leidimas palankiai nuteikė skaitytoją, kuris jau nebuvo vien tik išsilavinęs ir literatūriškai išprusęs literatūros žinovas.

FRANCAS OSKARAS TECNERIS. Jis laikomas Donelaičio biografu, kurio indėlis į poeto kūrybos suvokimą vokiškoje auditorijoje yra didžiulis. Leipzigerio germanistas ir etnografas pirmą kartą susidūrė su Vokietijos slavų mažumos problematika, kuriai iš pradžių priskyrė ir baltų tautines grupes. Ypač didžiulis jo indėlis yra į Donelaičio gyvenimo ir jo kūrybos tyrimą. Jis surinko labai svarbius šaltinius ir archyvinius duomenis, pavyzdžiui, Donelaičio asmeniškai pildytas bažnytines knygas ir jų registrus, ir juos paskelbė vokiškoje mokslo periodikoje. Vėliau jie buvo išversti ir paskelbti lietuvių kalba. Visi šie šaltiniai, ypač tie, kuriuos savo ranka įrašė Donelaitis, sudarė prielaidas atlikti gilių įžvalgų į jo gyvenamąjį laikotarpį bei jo aplinkybes. Iš esmės savo veikla Tecneris nutiesė tiltą tarp vokiškos ir lietuviškos kultūros Donelaičio kūriniai suvokti.

Tecneris taip pat sumanė 1896 m. atidengti atminimo akmenį Lazdynėliuose ir ta proga parašė eilėraštį, kuris šioje publikacijoje pateikiamas vokiečių kalba nesutrumpintas ir yra skirtas rašytojo gimimo 100 metų jubiliejui. Autorė įdomiai aprašo jubiliejaus renginio istoriją. Jos straipsnyje atskleisti Lazdynėlių kaime vykę šimtmečio senumo iškilnių momentai. Be to, Volterio archyve pavyko aptikti paminklo atidengimo dalyvių nuotrauką, iš kurios užrašo autorė daro išvadą, kad fotografas buvo pats Tecneris. Publikacijos autorė detaliai analizuoja Tecnerio parašyto kūrinio semantiką ir analizę baigia pabrėždama, kad iš paskutinių dviejų eilėraščio eilučių galima nustatyti, kad XIX a. pabaigoje Donelaičio fenomenas jau yra aiškiai suvoktas, vertinamas bei pripažįstama, kad jis visos Vokietijos mastu sukėlė teigiamą atgarsį.

JOHANESAS BOBROVSKIS. Už literatūrinį Donelaičio suvokimą XX a. pirmiausia turime būti net dvejetainiai dėkingi Bobrovskiui (Johannes Bobrowski), kuris poetą pristatė per lyrikos ir prozos kūrinius. Bobrovskio eilėraštis „Tolminkiemio kaimas“ gali būti suvokiamas kaip pagrindas jo sukurtam romanui „Lietuviški klavyrai“. Šis eilėraštis (straipsnyje pateikiamas visas) buvo parašytas 1962 m. ir išspausdintas leidinyje „Oro ženklai“. Autorius pateikė šio eilėraščio komentarą, kuriame nurodė, kad Donelaitis yra lietuvių literatūros pradininkas.

Minėtasis eilėraštis priklauso paties Bobrovskio apibrėžtai lyrikos tematikai, kurią jis skambiai įvardina „Sarmatų kilimo“ vardu. Neatsitiktinai eilėraštis yra pavadintas ne Donelaičio, bet Tolminkiemio vardu. Kaimas ir jo pavadinimas jam asocijuojasi su praėjusiais laikais, kurie dingo negrįžtamai ir kaip toponimas, ir kaip istorija. Eilėraščio nuotaika yra elegiška, o Donelaitis įsmeninamas per gamtos ir kraštovaizdžio motyvus.

Kaip teigia Haufė (Eberhard Haufe), Bobrovskis gana vėlav įsigijo Pasargės parengtus Donelaičio „Lietuviškus eilėraščius“ ir rašydamas „Tolminkiemio kaimą“ galėjo naudotis tik „Metų“ fragmentais, kurie buvo skelbti Vydūno darbuose, skirtuose Donelaičiui (1947). Kai rašė romaną „Lietuviški klavyrai“, jau naudojo visu Pasargės Donelaičio „Metų“ vertimu. Romanas išvydo dienos šviesą 1966 m., jau po autoriaus mirties. Jo pasakojimų fabula apima vaizdus iš trečiojo dešimtmečio Vokietijos ir pateikia pasakojimą apie įvairių tautų sugyvenimą rytinėse Vokietijos pasienio žemėse.

HEINCAS JURGENAS CYRKĖ (Heinz-Jürgeno Zierke). Šis vokiečių istorinių romanų autorius parašė novelių ciklą apie Donelaitį. Pačių novelių publikavimo istorija yra įdomi, nes jos pirmą kartą buvo paskelbtos lietuvių kalba, nors jų autorius jas rašė vokiškai. Iki novelės pasirodė atskira knyga, 1991–1998 m. jos viena po kitos buvo išspausdintos žurnalo „Švyturys“ puslapiuose. Verta atkreipti dėmesį, kad novelė „Dievo rytas Tolminkiemyje“ buvo išspausdinta ir tęstinio

leidinio „Annaberger Annalen“ 1998 m. šeštajame numeryje. Leonas Stepanauskas lietuviškosios novelių knygos epilogė rašo apie jų atsiradimo aplinkybes, teigdamas, kad asmeniškai pažinodamas Cyrkę paskatino jį užsiimti šviečiamąja misija „Švyturio“ puslapiuose. Įdomiausia šiose pastabose yra įvardijami šaltiniai, kuriais naudodamasis Cyrkė pasiekė Donelaičio laikmetį ir jo aplinką.

Visą ciklą sudaro penkios novelės, kurių kontekstą ir bandymą detaliau rekonstruoti Donelaičio kasdienį gyvenimą gana smulkiai analizuoja publikacijos autorė, pasitelkdama visą arsenalą literatūros kritikos žanro metodų, tačiau kiek plačiau apsisloja tik ties viena novele. Jos nuomone, novelėje „Dievo rytas Tolminkiemyje“ Cyrkė bando literatūrinėmis priemonėmis rekonstruoti vieną Donelaičio gyvenimo dieną. Autorė detalizuoja vertingus literatūrinės raiškos momentus, esančius šioje bei kitos novelėse, ir teigia, kad Donelaitis dar ilgai gyvuos literatūroje ir mene, suteikdamas impulsą vis naujiems kūrėjams.

ŽAVINTA SIDABRAITĖ: APIE DONELAIČIO VEIKALO SUVOKIMĄ IKI 1818 METŲ RĖZOS LAIDOS

Straipsnio autorė, vertindama Donelaičio asmenybę, įvade pažymi jį buvus neeilinių kūrybinių galių. Kūrybinės savybės ir kūrybinė būseną jam buvo gerai žinomos, o jo asmenybė turėjo savybių, daugiau būdingų poetui. Kūrinio kompozicija leidžia daryti prielaidą, kad kai kurios kūrinio vietos ilgais vakarais buvo užrašytos be atokvėpio. Hegzametą Donelaitis vartoja savo absoliučia klausą sąmoningai įsiklausydamas į eilių skambesį – lygindamas lietuvišką tonaciją su klasikiniais kūriniais, suteikia joms žavų ir nepakartojamą savitumą. Šio straipsnio tikslas – pristatyti Donelaičio kūrybos recepciją Prūsų Lietuvos raštijoje tuo neilgu laikotarpiu, kai ji buvo žinoma tik iš rankraščių. Laiko požiūriu tai būtų paskutiniai du XVIII a. dešimtmečiai ir pirmasis XIX a. dešimtmetis. Taigi tyrimo objektu tampa ne žinomi „magistraliniai“ recepcijos keliai, t. y. pirmieji solidūs Rėzos (1818), Šleicherio (1865) bei Neselmano (1869) leidimai, o, sakytume, fakultatyvinis, vos nuspėjamas, ne vieną sykį hipotetiškas Donelaičio tekstų pulsavimas lietuvių kultūros lauke iki jo pirmojo leidimo.

DONELAIČIO RANKRAŠČIŲ LIKIMAS. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos internetiniame puslapyje pateiktoje informacijoje Donelaičio rankraščių likimas, remiantis Leonu Gineičiu, nusakomas taip:

Po poeto mirties išlikusius jo rankraščius žmona perdavė kaimyninės Valtarkiemio parapijos kunigui Jordanui (Johann Gottfried Jordan). Iš jo Donelaičio grožinius kūrinius nusirašė Gerviškemių kunigas Holfeldas (Johann Friedrich Holfeldt). Vėliau dalis Jordano turėtų rankraščių („Pava-

sario linksmybės“, „Vasaros darbai“, „Tešiny“ ir du laišakai) atiteko Karaliaučiaus universiteto profesoriui Rėzai, kita dalis buvo žuvusi napoleoninių karų metu. Rėza pirmasis (iš Jordano rankraščių ir Holfeldo nuorašų) paskelbė Donelaičio kūrybą. Paskui Rėza pas save turėtuosius Jordano rankraščius perdavė Karaliaučiaus slaptajam archyvui. Holfeldo nuorašai po jo mirties atiteko giminėms, paskui buvo perduoti iš varžytinių, kur juos įsigijo tilžiškė Regina Stellbogen-Westphal, iš jos vėliau pateko į senovės tyrimo draugijos „Prussia“ archyvą, laikomą Karaliaučiaus karališkojo provincijos archyvo patalpose. Prieš Antrąjį pasaulinį karą išlikę Donelaičio autografa buvo saugomi Karaliaučiaus valstybinio archyvo rankraščių skyriuje, Holfeldo nuorašai – Karaliaučiaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje. 1945 metais Lietuvos TSR mokslų akademijos ekspedicijos metu Donelaičio autografa buvo rasti paslėpti Lochstedto pilyje netoli Karaliaučiaus ir perduoti Mokslų akademijos Centrinei bibliotekai, kiek vėliau – Lietuvių kalbos ir literatūros institutui. Visi išlikę Donelaičio rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos institute saugomi iki šiol. (<<http://www.mab.lt/Donelaitis/kuryba.html>>)

Žinomi lietuvių raštijos faktai liudija, kad cituotoje Donelaičio rankraščių kelionės versijoje trūksta bent vienos grandies. Visuotinai žinoma, kad pirmasis Donelaičio kūrybos ištrauką ar ištraukas publikavo ne Rėza, o kuklias pareigas turėjęs, bet ne toks kuklus savo asmeniu ir nuveiktais darbais Pilkainio kantorius Milkus.

PIRMOSIOS DONELAIČIO KŪRYBOS PUBLIKACIJOS. Du Milkaus parengti darbai, kuriuose skelbiama Donelaičio kūrybos dalis, išėjo Karaliaučiuje tais pačiais 1800 metais. Tai gramatika „Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre“ ir žodynas „Littauschn-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch“. Į gramatiką įdėtame poetikos skyriuje pirmą kartą, kiek mes dabar žinome, publikuojami „Metų“ fragmentai – 5 eilutės iš „Rudens gėrybių“ ir 13 eilučių iš „Žiemos rūpesčių“ gamtos aprašymo su pirmuoju, vėlgi kiek žinome, vertimu į vokiečių kalbą, atliktu, tikėtina, paties Milkaus. Jo žodyne dalis leksikos iliustruota vaizdingais pasakymais, paimtais iš Donelaičio kūrybos. Svarbu akcentuoti, kad Milkus rengdamas gramatiką ir žodyną turėjo arba Donelaičio kūrybos rankraščius, arba bent tikslus kūrinių nuorašus.

DONELAIČIO POETINĖS KŪRYBOS ŽINOMUMO KLAUSIMAS. Pisanskis (mirė 1790 m.) Prūsijos literatūros istorijoje „Entwurf einer Preussischen Literär-geschichte in vier Büchern“ paliko paliudijimą, kad Donelaičio poezija jau jo gyvenamuoju metu buvo vertinama palankiai. Vargu ar kada paaiškės tų Pisanskio paminimų lietuvių kalbos ir poezijos žinovų vardai, tačiau tikėtina, kad šiai garbingai draugijai priklausė ir Milkus, tuo metu jau aktyviai veikęs lietuvių raštijos baruose. Nėra jokios abejonės, kad jam gerai buvo žinomas tiek pats Donelaičio asmuo (bent jau iš kitų bendradarbių), tiek jo veikalai. Milkus, matyt, tampa ne tik vienu iš tų pirmųjų, kurie suvokė Donelaičio kūrybos vertę. Kaip minėta, jis pirmasis išdrįso ir turėjo galimybę pristatyti ją viešumai.

MILKAUS KILMĖS KLAUSIMAS. Jo asmenybė vertinama toli gražu nevienareikšmiškai. Straipsnio autorės Valstybiniame Olštyno archyve aptikti dokumentai rodo, kad Milkaus giminė į Tilžę ir jos apylinkes atvyko iš Pomeranijos. XVIII a. viduryje šiame mieste didelę įtaką turėjo pirklių Milkų šeima. Ji buvo tokia įtakinga, kad Tilžei minint 200-ąsias miesto teisių suteikimo metines, vienam iš jų, būtent Ernstui Jokūbui Milkui, buvo suteikta garbė sakyti sveikinimo kalbą visų miesto pirklių vardu. Todėl nenuostabu, kad visi trys tėvo Milkaus (Peter Gottlieb Mielcke), matyt, susijusio su įtakinga pirklių šeima giminystės ryšiais, sūnūs – Teodoras Gabrielius, Danielius Frydrichas ir Kristijonas Gotlybas – studijų Karaliaučiaus universitete metais buvo Tilžės miesto stipendininkai.

Archyviniai duomenys, ko gero, leidžia baigti visas spekuliacijas apie galbūt lietuvišką Milkaus kilmę. Taigi, patvirtinamas paties filologo Milkaus užrašytas sakinytis, kad lietuvių kalbą jis išmoko iš jaunumės kaip savo gimtąją kalbą. Autorė atkreipia dėmesį į žodžių junginį *kaip gimtąją*. Vadinasi, lietuvių kalba jam gimtoji nebuvo.

MILKUS IR DONELAIČIO RANKRAŠČIAI. Milkui nestigo darbštumo, dalykinio pasirengimo, rašytinio žodžio meilės, smalsumo ir juo labiau filologinės nuovokos. Jis nuolat sukosi lietuvių kultūrinio gyvenimo centre, palaikė glaudžius ryšius su jo dalyviais, buvo gerai informuotas apie vienokius ar kitokius kolegų darbus. Tad nenuostabu, kad netruko sužinoti apie talentingojo Tolminkiemio kunigo kūrybą ir tinkamai ją įvertinti. Tikėtina, kad minėtas Donelaičio kaimynas ir draugas, Valtarkiemio kunigas Jordanas, žinojęs ir vertinęs lituanistinę Milkaus veiklą, galėjo jam paskolinti Donelaičio rankraščius ar leisti pasidaryti jų nuorašą.

Peržiūrėjus Milkaus perteiktas Donelaičio kūrybos publikacijas, į akis krinta gana akivaizdi tekstų iš dviejų „Metų“ dalių persvara. Poetikoje, kaip minėta, skelbtos eilutės iš „Rudens gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“. Kaip žodyno iliustracinė medžiaga iš jų vartojama daug vaizdingų pasakymų. Grįžkime prie straipsnio pradžioje pateiktos Donelaičio rankraščių istorijos. Rėza teigia, kad ėmėsis rengti Donelaičio „Metų“ leidimą iš Jordano gavo „Pavasario linksmybių“ ir „Vasaros darbų“ autografus, o „Rudens gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“ dalis publikavo iš pasiskolinto Holfeldo nuorašo, kurį vėliau, matyt, gražino. Vadinasi, „Rudens gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“ autografų Jordanas tuo metu jau nebeturėjo. Visai įmanoma, kad Milkus buvo paskutinis asmuo, savo rankose dar turėjęs visų keturių poemos dalių autografus. Atrodo, kad dėl vienokių ar kitokių priežasčių, rengiant spaudai tiek gramatiką, tiek žodyną, Milkus po ranka turėjo būtent minėtas „Rudens gėrybes“ ir „Žiemos rūpesčius“. Ar tai tik nelemtas sutapimas, kad kaip tik šių dviejų dalių autografų šiandien ir pasigendama?

Galbūt Donelaičio autografai atsirastų, jei kas nors kur nors aptiktų šiandien dingusiais laikomų Milkaus rankraščių archyvą. Jis buvo vienas produktyviausių XVIII a. lietuvių raštijos darbuotojų, tačiau jo parengtų leidinių rankraščiai šiaudien nėra žinomi. Išimtis būtų tikrai poemos „Pilkainis“ autografas, šiaudien saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje.

DONELAIČIO CITATOS MILKAUS POETIKOJE. Poetikoje Milkus, prieš pateikdamas ištraukas, taip apibūdina Donelaitį ir jo poetinę kūrybą:

Tolminkiemio kunigas Donelaitis yra lietuviu kulmiškio sūnus, tai žmogus, turintis ypatingus nuopelnus ir talentą, kuris parašė hegzametru eiluiotą kūrinių apie metų laikus, ten esantys didingiausi vokiečių kalba pasakymai, kai verčiami, daug praranda, tačiau vokiečių skaitytojo labui bandysiu juos išversti.

Patvirtindamas savo gerą literatūrinį skonį, cituoti Milkus rinkosi turbūt pačias vaizdingiausias gamtos aprašymo eilutes iš dviejų paskutinių „Metų“ dalių. Tačiau, kad ir kaip vertinęs Donelaitį, Milkus neiškenčia jo nepataisęs.

DONELAIČIO KŪRYBOS MEDŽIAGA MILKAUS ŽODYNE. Žodyne Donelaičio kūryba pasitelkiama, kaip minėta, vienos ar kitos leksemos vartojimui iliustruoti. Todėl natūralu, kad Donelaičio frazė daugiau ar mažiau yra keičiama, performuojama, bet visuomet nesunkiai atpažįstama.

Tiesa, dviem atvejais Milkus pats nurodo skaitytojui, kad frazė paimta iš Donelaičio poemos. Vieną sykį jis tai daro iliustruodamas leksemą „Rabbata“. „Ein lüderliches wüstes Leben“ – taip ją verčia Milkus. (Donelaičio leksikos tyrėjas Jonas Kabelka šį slavizmą verčia tiesiog kaip *elgesys*. Žr. Kabelka 1967, p. 192.)

Čia norėtume atkreipti dėmesį į Milkaus užrašytą bendrą visų keturių Donelaičio teksto dalių pavadinimą – *die Jahreszeiten*. Vadinasi, tuo metu, kai Milkus rengė žodyną, toks pavadinimas raštijos darbuotojų jau buvo žinomas. Pavadinimas atitinka iki Antrojo pasaulinio karo dviejų poemos dalių – „Pavasario linksmybių“ ir „Vasaros darbų“ – Donelaičio autografų, saugotų Karaliaučiaus valstybinio archyvo rankraščių skyriuje, pavadinimą: *Donalitus. Die Jahreszeiten. Gedicht. Originalhandschrift*. Vargu ar tai atsitiktinis sutapimas. Galėtume kelti versiją, kad archyve saugomų rankraščių pavadinimas nebuvo archyvarų dėl patogumo sugalvota vėlyva inovacija, o buvo perimtas iš paties rankraščio, kuriame jis jau buvo kažkieno užrašytas. Rėza savo sprendimo keturioms giesmėms suteikti bendrą *Das Jahr* pavadinimą niekaip nemotyvavo. Tačiau gali būti ir taip, kad tai nebuvo toks savavališkas Rėzos sumanymas, kaip įprasta manyti mūsų literatūros istorikų. Galbūt Rėza norėjo ir pavadinimu pabrėžti Donelaičio kūrybos išskirtinumą XVIII a. Europos literatūros kontekste. Todėl pasirinko ne dažną tuometėje literatūroje

pavadinimą *Die Jahreszeiten*, o lietuvių kalbos pasufleruotą sinonimą „Metai“ (*Das Jahr*). Tad galėtume sakyti, kad Neselmanas, smerkęs pavadinimą „Metai“ kaip neautentišką, buvo teisus tik iš dalies. Kita vertus, pavadinimas *Die Jahreszeiten* Donelaičio kūrybai buvo suteiktas, matyt, gerokai po jo mirties, kai rankraščiai pradėjo cirkuliuoti lietuvių raštijos kultūros lauke. Holfeldas, darydamas nuorašus, apie tokį pavadinimą dar, matyt, nežinojo. (Holfedo nuorašai Karaliaučiaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje buvo įvardyti kaip *Litauische Gedichte des Pfarrers Donalitus in Tolmingkehmen*.) Remdamiesi pateiktu pavadinimu, galėtume kelti hipotezę, kad Milkus, rengdamas žodyną, rankose turėjo būtent Donelaičio autografus.

Milkus jautė tuometinių eilavimų lietuvių kalba (ir savų) statiškumą, raiškos sunkumą. Todėl Donelaičio pavyzdžiu grėžėsi į šnekamąją lietuvių kalbą. Galima teigti, kad būtent Donelaičio kūrybos pavyzdys paskatino ir padaršino Milkų savo poetikoje suformuluoti gana novatorišką mintį, apie tai, kad poeziją ne tik galima, bet ir būtina kurti šnekamąją lietuvių kalba, taip išnaudojant didžiausią jos privalumą.

DONELAIČIO TRADICIJOS TAŠA PROZOJE. Lietuvių raštijos darbuotojų sluoksnyje cirkuliuavę Donelaičio rankraščiai veikė ne tiktai poetinę, bet ir prozos kalbą. Norėdama pagrįsti šį savo teiginį autorė grėžiasi į Milkaus asmenybę ir primena auditorijai, kad šis stebėtinai darbštus vyras parengė ir taip pat 1800 m. išleido vieną pirmųjų lietuvių raštijos *bestsellerių* – pamokslų rinkinį „Miszknygos“. Ši postilė buvo gerokai sutrumpintas Dolzingo kunigo Heimo (Johann Gottlob Heym) pamokslų rinkinio vertimas. Dabar Heimo darbai yra menkai žinomi ne tik Lietuvoje, bet ir Vokietijoje, nors XVIII a. antroje pusėje Prūsijoje jis buvo vienas populiariausių valstiečiams skirtų pamokslų rinkinių autorių. Minėtu laikotarpiu buvo išspausdinta bent trejetas Heimo postilių variantų, iš kurių populiariausias, sulaukęs net šešių taisytų ir papildytų leidimų, buvo „Vollständige Sammlung von Predigten für christliche Landleute über alle Sonn- und Festtagsevangelia des ganzen Jahrs“. Heimas mirė 1788 m., tačiau jo postilės dar buvo perleistos keletą kartų ir po jo mirties – 1789, 1792, 1796 metais.

Nacionalinėje Bavarijos bibliotekoje Miunchene aptikus didžiąją dalį Heimo postilių leidimų, straipsnio autorei pavyko nustatyti iki tol nežinotą Milkaus vertimo šaltinį. Nustatyta, kad Milkus ir jo bendradarbiai vertė iš paskutinės Heimo postilės redakcijos, pakartotai leistos ir po autoriaus mirties. Iš viso originalo rinkinyje yra 87 pamokslai: 78 pamokslai sudaro pagrindinį teksto korpusą ir 9 pamokslai įdėti vadinamojoje priedų dalyje. Milkaus prakalboje paaiškina, kad kai kuriuos *lietuviams nereikšmingus ar per daug sudėtingus* pamokslus jis praleido. Milkus postilės prakalboje nurodė ir savo pagalbininkus – brolių, Ragainės superintendantą Milkų (Daniel Friedrich Mielcke) bei Širvintos (Schirwindt) kunigą Meisnerį

(Efraim Friedrich Meissner). Pastarąjį nurodė išvertus dešimt ir parašius du originalius pamokslius. Nustačius šaltinį šiandien jau žinome, kurie iš „Miszknysgose“ pateiktų pamokslių priklauso Meisnerio plunksnai. Abu Meisnerio pamoksllai pasižymi gyva, vaizdinga lietuvių kalba. Kaip ir prieš tai minėtuose Milkus kūrybos pavyzdžiuose, į akis pirmiausia krinta išraiškingų veiksmažodžių gausa. Meisnerio pamoksluose randame vietų, vaizdžiai sakant, liudijančių aiškią *kraujo giminybę* su Donelaičio kūryba, taigi tikėtina, kad Donelaičio rankraščius skaitė, jo kūryba žavėjosi ir buvo jos veikiamas ne tik knygos rengėjas Milkus, bet ir originalių lietuviškų pamokslių autorius Meisneris.

IŠVADOS. Donelaičio žemiškajai kelionei einant į pabaigą lietuvių raštijoje jau buvo prasidėję labai audringi procesai, nulėmę amžių sandūroje pasireiškusį lietuviškų raštų leidybos pliūpsnį. Lietuvių raštijos darbuotojai jautė ore tvyrojusią būtinybę keisti lietuvišką raštiją vokiškos literatūros pavyzdžiu. Tačiau optimizmo persmelkta racionalistinė pasaulėjauta labai sunkiai skynėsi kelią nepakeliamą darbų ir nepriteklių našta velkančio, nuo dvaro pono visiškai priklausomo, rezignuoti linkusio lietuvių baudžiauninko sąmonėje. Tokia padėtis negalėjo ne veikti rašančių Prūsų Lietuvos inteligentų, kurie taip pat blaškėsi ieškodami naujų raiškos būdų. Į lietuvių raštijos atnaujinimo procesą įsitraukti buvo kviečiamas ir Donelaitis: Gotfrydas Ostermejeris kvietė Donelaitį prisidėti prie naujo lietuviško giesmyno leidybos, tačiau šis atsisakė.

Pateiktieji faktai leidžia daryti išvadą, kad Donelaičio kūryba, nors ir netiesiogiai, dalyvavo lietuvių raštijos raidoje būtent tuo audringuoju, ypač produktyviu jos laikotarpiu. Dar iš rankraščių perimta poetinė Donelaičio tradicija nemenkai sustiprino grėžimosi į šnekamąją kalbą tendenciją, kėlė kūrybos kokybės kartelę. Milkui poetikoje paskelbus pavyzdinius didžiojo lietuvių poeto tekstus, nebebuvo galima rašyti į juos neatsižvelgiant.

Akivaizdu, kad Donelaičio kūryba buvo žinoma ir Prūsų Lietuvos šviesuolių eksploatuojama dar būdama rankraščiais. Viena vertus, tai patvirtina ypatingą Donelaičio talentą (neįmanoma nepastebėti taip talentingai sukurto kūrinio), kita vertus, iš dalies paneigia įsitikinimą, kad rankraštyje likęs kūrinys menkai veikia literatūros raidą. Lietuvių kūrėjų sluoksnius Prūsijoje buvo toks negausus, o kūrybinės apykaitos energija tokia intensyvi, kad sudarė palankias sąlygas plisti žinia apie Donelaičio kūrybą dar iki ją išspausdinant. Žinoma, laiku išleisto leidinio poveikis būtų buvęs nepalyginti didesnis. Jei tai būtų įvykę, galbūt šiandien mes kalbėtume apie kitokią lietuvių literatūrą.

DOMAS KAUNAS: SENIAUSIOS DONELAIČIO EPO „METAI“ LAIDOS PRŪSIJOJE IKI PIRMOJO PASAULINIO KARO

Publikacija įveda skaitytoją į jau išnykusio krašto literatūros leidybos istorijos užkaborius. Nedaugelis lietuvių skaitytojų, kuriems Donelaitis yra tokia neatskiriama lietuviškos kultūros dalis, suvokia, o tuo labiau žino, kad jo kūryba Prūsijoje per visą XIX amžių ir ne kartą buvo skelbiama moksliniais leidimais arba kūrybos vertimais.

Publikacijos įvadinėje dalyje autorius trumpai informuoja, kad susidomėjimą Donelaičio leidybos istorija sužadino ne tik sukaktis, bet ir leidybos kaip reiškinio tyrinėjimų stygius. Donelaičio kūrinių leidybos pradžia laikomi 1818 m. Praėjus net beveik 200 metų, tebejaučiamas didelis informacijos trūkumas. Norint sukaupti tyrimui pakankamą jų išteklių, reikia peržiūrėti Prūsijos periodiką, istoriografinius veikalus, archyvinę dokumentiką. Paieška Prūsijos valstybės slaptajame archyve nepasirodė tokia vaisinga, kaip to buvo tikimasi. Svarbų šio tyrimo aspektą sudarė informacijos apie Donelaičio kūrybos leidinių sklaidą pasaulyje paieška ir unikalių egzempliorių identifikavimas.

PIRMOJI „METŲ“ LAIDA (1818). Autorius pabrėžia, kad dėl jam sunkiai suvokiamų priežasčių iki mūsų dienų kone visi Donelaičio tyrėjai bando išvengti atsakymo į klausimą, kodėl pagrindinio savo gyvenimo kūrinio – „Metų“ – autorius pats nepaskelbė, nes poema neabejotinai buvo skirta viešai auditorijai. Tai rodo ir kelios iš kūrinio paimtos eilutės, kurias jis panaudoja į lietuvių kalbą versdamas 1769 m. Prūsų Lietuvos valstiečiams skirtą vyriausybės potvarkį. Savo pamoksluose jis taip pat tikriausiai yra panaudojęs kūrinio ištraukas, kurias yra skaitęs kolegoms dvasininkams, o pastarųjų dėka žinia apie šį epą pasiekė ir Karaliaučiaus universiteto profesorių Pisanskį. Autorius rašo beveik neabejojęs, kad Donelaitis galėjo būti ar net buvo raginamas atiduoti spaudai šį kūrinį. Ieškant atsakymo, dėmesys nukrypo į Prūsijos cenzūros institutą. Pagal ano meto tvarką, dvasininkai be bažnyčios žinios negalėjo savarankiškai skelbti jokių tekstų. „Metai“ dėl savo turinio ir tam tikrų nuotaikų raiškos galėjo būti ne visai priimtini ano meto moralės puoselėtojams, tuo labiau kad kūrinyje buvo pateikiamas kritiškas požiūris į nacionalinius ir socialinius visuomenės santykius. Turtinga kalba, kupina tautos išminties, tačiau turinti savyje nemažai ir šiurkščių raiškos momentų, taip pat galėjo būti sukritikuota.

Kitas klausimas, kodėl poema „Metai“ nebuvo paskelbta tuojau ar bent artimiausiais dešimtmečiais po jo mirties. Veikalo rankraščiai buvo gana plačiai pasklidę ir žinomi išsilavinusiems asmenims, kurie jų vertę suvokė ir žinojo. Neatsitiktinai Donelaičio našlė perdavė vyro archyvą kaimyninio Valtarkiemio kunigui

Jordanui. Jis buvo ne tik Donelaičio draugas, bet ir valdžios paskirtas lietuviškų knygų cenzorius. Jordanas buvo sukaupęs daugiau savo konfratūrų rankraščių ir liaudies dainų užrašų. Taip pat ir amžininkas Milkus turėjo galimybę tapti Done-
laičio kūrybos leidėju. Jis pats buvo poetas, parašė trumpą lietuviškos poezijos vadovėlį bei didoką eiliuotą kūrinių „Pilkainis“. Jis taip pat turėjo (visą ar dalinį) Donelaičio „Metų“ rankraštinių nuorašą, nes 1800 m. išėjusioje jo sudarytoje lietuvių kalbos gramatikoje pateikia kūrinių ištrauką. Donelaičio poemos nuorašai galėjo pasiekti ir Karaliaučiaus intelektualus bei mokslininkus. Tai kodėl Donelaičio kūryba keturis dešimtmečius rankraščio pavidalu pragulėjo archyvuose ir nebuvo paskelbta, lieka iki šiol atviras klausimas, į kurį kol kas negali atsakyti poeto biografai ir kūrybos tyrėjai.

Rėza galėjo pradėti Donelaičio kūrybos leidimą tik tada, kai į jo rankas pakliuvo kūrinių rankraštis. Tai galėjo atsitikti apie 1807 metus, kai Rėza jau buvo apgynęs doktoratą ir tapo Karaliaučiaus universiteto privatdocentu. Akademinis darbas pareikalavo interesų lauko plėtros ir jo atnaujinimo. Tuo metu Rėza buria folkloro rinkėjus, kad užrašytų liaudies dainas. Kaip tik šie interesai ir suvedė Rėzą su Jordanu. Kokios priežastys jį vertė Donelaičio kūrybos publikavimą delsti, Rėza pateikia savo parašytame „Metų“ įvade. Ten jis nurodo Napoleono karus, akademinį užimtumą bei 1816 m. pasirodžiusios Biblijos lietuvių kalba leidimą, prie kurio neatlyždamas dirbo. Galiausiai „Metų“ spaudos darbams atlikti Rėza pasirinko žinomą Karaliaučiaus spaustuotę, kurios savininkas buvo Hartungas (Georg Friedrich Hartung). Ji leido, spausdino knygas ir kitų Baltijos tautų kalbomis.

Vienas iš knygos spausdinimo trukdžių buvo lėšų stoka. Joms gauti teko rinktis prenumeratos būdą. Tokia praktika, kai dar iki knygai pasirodant buvo renkami jos leidimui pinigai, buvo įprastas reiškinys ne tik laikotarpiu po Napoleono karų, bet ir vėlesniais metais. Šiuo pinigų leidybai kaupimo būdu Rėza pasinaudojo 1817 m. laikraštyje „Intelligenzblatt für Litthauen“ įdėdamas žinutę ir paskleisdamas spausdintinę skrajutę apie greitą Donelaičio kūrinių parengimo spaudai darbo pabaigą. Skaitytojus leidinys pasiekė 1818 m. birželį, o apie jo pasirodymą informavo Karaliaučiaus ir Tilžės laikraščiai. Straipsnio autorius labai atsargiai teigia, kad tiražas galėjo būti 500 egzempliorių. Jo dydis yra itin svarbus dėmuo, nes tiesiogiai siejamas su spausdinimo išlaidų dydžiu. Autoriaus nuomone, Donelaičio veikalo leidimui lėšų buvo surinkta nepakankamai ir Rėza buvo priverstas knygą iš dalies finansuoti pats.

Pirmasis „Metų“ leidimas visiškai atitiko XIX a. mokslo publikacijų reikalavimus. Leidinio struktūra pabrėžė jo akademiškumą – išsamus įvadas, Prūsijos kultūros ir švietimo ministrui Vilhelmui Humboltui skirta dedikacija, poemos tekstas originalo kalba ir vertimas į vokiečių kalbą bei pabaigoje gausūs komentarai.

Reprezentatyvų šio leidinio pobūdį rodo ir jo leidimui parinkto vandenženklis turinčio popieriaus, pagaminto Olandijos Honigo popieriaus dirbtuvėje, kokybė. Tai leidžia teigti, kad knygos adresatai buvo išsilavinusi Prūsijos visuomenės dalis, nors reklaminėje skrajutėje Rėza yra labai atsargiai kaip galimus skaitytojus įvardijęs ir Prūsų Lietuvos valstiečius.

Autorius, remdamasis savo tyrimų rezultatais, teigia, kad šis leidimas buvo išparduotas per dvejus metus. Tokį pasisekimą garantavo paties Rėzos gebėjimas sudominti platų skaitytojų sluoksnį bei pasirodęs teigiamų recenzijų srautas. Rėza išsiuntinėjo knygas įvairioms mokslo draugijoms, pažįstamiems literatams ir valdininkams Prūsijoje, Vokietijoje bei Kurše. Tokia veikla buvo vaisinga ir per keletą metų mokslinėje ir literatūrinėje Getingeno, Jenos, Leipcigo, Varšuvos ir Veimaro periodikoje pasirodė palankios recenzijos arba anotacijos. Rėzos leidinio egzemplioriai įvairiais būdais ir skirtingu metu pasiekė Prūsijos karališkąją valstybinę, Berlyno, Karaliaučiaus, Peterburgo, Rygos, Stokholmo ir Torunės bibliotekas, kaip ir Londono bei Krokuvos muziejus. Šį leidinį Rėza mokymo tikslais naudojo Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro darbe.

Autorius teigia, kad daugiau kaip 20 metų tirdamas šio leidinio istoriją jis atsekė septyniose šalyse esančius 26 leidinio egzempliorius. Tarp jų vertingiausias yra brolių Grimų rinkinyje laikomas egzempliorius su Jokūbo Grimo pastabomis, saugomas Humboltų universiteto bibliotekoje Berlyne.

ANTROJI „METŲ“ LAIDA (1865). Jos negalima tiesiogiai priskaičiuoti prie „Metų“ laidų, pasirodžiusių Prūsijoje, tačiau ji yra glaudžiai susijusi su šiuo kraštu. Ją parengė garsus XIX a. indogermanistas, kelių mokslų akademijų, taip pat ir Rusijos, Jenos universiteto profesorius Šleicheris. Jis pats teigia, kad susitikimas su Donelaičio kūryba buvo neišvengiamas, spėjama, kad tai įvyko 1852 m. jam lankantis Prūsų Lietuvoje, kur mokėsi ir tyrinėjo lietuvių kalbą. Mokslininko nuomone, epas „Metai“ yra klasikinis lietuvių literatūros šedevras, kuris nenusileidžia kūriniams, parašytiems senąja graikų, Romos laikų lotynų ir senovės indų kalbomis. Šleicheris parengė naują, kritinį kūrinio leidimą, nes lygindamas Rėzos leidimą su rankraščio originalu pastebėjo dažnai pasitaikančius praleidimus, pataisymus arba pridėtus žodžius. Šleicheris pirmasis paskelbė visą Donelaičio kūrybą: „Metus“, pasakėčias, laiškus, sudarė žodynėlį. Tai buvo pirmoji poeto raštų knyga. Ji buvo parengta kaip filologinis veikalas. Mokslo klasifikacijoje toks veikalas priskiriamas prie šaltinių publikacijų.

Rankraščio paskutiniame puslapyje įrašas *Jena, 23 rugsėjo 1865 m.* rodo, kada galutinė redakcija buvo baigta ir pateikta Imperatoriškajai Rusijos mokslų akademijai Peterburge. Jau spalį ji patvirtino rankraštį ir stebėtinai greitai, dar tais pat metais, akademijos spaustuvė knygą išspausdino lotyniškuoju raidynu. Tiražas

nėra žinomas, tačiau galima daryti prielaidą, kad siekė 1000 egzempliorių. Knyga buvo platinama per žinomų vokiškų knygų knygynų tinklą Leipcige, Rygoje ir Sankt Peterburge.

Palyginti didelis Šleicherio knygos egzempliorių skaičius pasiekė mūsų dienas. Juos turi šešios Lietuvos mokslinės bibliotekos, taip pat nemažai jų yra ir privačiuose rinkiniuose. Leidinio plitimui nesutrukdė caro vyriausybės 1864 m. paskelbtas lotyniškais rašmenimis spausdintų lietuviškų knygų draudimas, nes Mokslų akademijos veikalams jis negaliojo. Šleicherio parengtas Donelaičio „Metų“ leidimas plačiai pasklido po Rusijos imperijos mokslines bibliotekas, vėliau pateko į Vokietiją, Angliją, Estiją Rusijoje, JAV ir kitas šalis.

TREČIOJI „METŲ“ LAIDA (1869). Ją parengė Karaliaučiaus universiteto profesorius baltistas Neselmas. Lituaniškai jis pasitaravo dar iki publikuojant Donelaičio poemą, 1851 m. Karaliaučiuje išleisdamas pirmą mokslinį lietuvių kalbos žodyną ir didelį rinkinį lietuviškų dainų (Berlynas, 1853). Neselmas atkreipė dėmesį į Donelaitį tada, kai 1864 m. Holfeldo „Metų“ nuorašas buvo nupirktas aukcione ir patikėtas saugoti senovės tyrėjų draugijai „Prussia“. Lygindamas nuorašą su Rėzos paskelbtu tekstu, profesorius ne tik pastebėjo praleistas vietas ir kitus trūkumus, bet ir išvelgė naujo, laikų nuostatas atitinkančio mokslinio leidinio poreikį. Vis dėlto darbų pradžią Neselmanui teko atidėti, nes Prūsijos valdžios leidimu Donelaičio rankraščiai pirma buvo paskolinti Šleicheriui. Tuojau po pastarojo leidimo pasirodymo Neselmas sulygino naująjį leidinį su rankraščiu ir paskelbė dvi kritines recenzijas. Tokia aršia kritika Neselmas galėjo atsirevanšuoti savo konkurentui ir argumentuoti naujo leidimo reikalingumą. Įveikęs finansinio bei kitokio pobūdžio sunkumus, 1869 m. paskelbė savo darbą, kuris, kaip ir Šleicherio, prilygo Donelaičio raštų šaltiniotyrimiam veikalui. Vertinant pagal ano meto šaltinių publikavimo standartus, jį galima laikyti beveik idealiu. Neselmano leidimą tyrę recenzentai pažymėjo didelius jo privalumus: tikslų rankraštinio teksto perteikimą, išsamius komentarus ir detalų posakių žodyną. Tiesa, Neselmas nebuvo poetas, todėl jo atliktas „Metų“ vertimas nėra poetizuotas. Jam svarbiausia buvo perteikti lietuviškai nemokančiam tekstų skaitytojui originalo prasmę. Nors Neselmas buvo vietinio universiteto profesorius bei Donelaičio žemietis, jis neskyrė dėmesio naujų biografinių duomenų apie autorių paieškai ir pakartojo tai, ką buvo skelbęs Rėza, bei sukritikavo ankstesnius autorius teikdamas, kad jie Donelaičio pavardei suteikė klaidingą lietuvišką formą. Remdamasis vienu poeto laiške esančiu jo parašu Neselmas pasiūlė lotynizuotą pavardės formą *Donalitus* ir pats jos atkakliai laikėsi.

Knygos pasirodymas buvo sutiktas gyvai. Jai 1869–1871 m. skirtos devynios anotacijos ir recenzijos vokiečių, prancūzų bei anglų kalbomis, kurios buvo spaus-

dintos literatūrinėje ir mokslinėje periodikoje, ėjusioje Berlyne, Karaliaučiuje, Leipcige, Londone ir Tilžėje. Taip Neselmano pastangomis Donelaitis buvo dar labiau išpopuliarintas. Devynios Lietuvos bei dvylika užsienio bibliotekų ir muziejų saugo šio leidinio egzempliorius. Išskirtiniu gali būti laikomas, deja, tik netiesiogiai autoriui žinomas egzempliorius, kuriame yra nurodytos dvi leidyklos – Karaliaučiaus (Hübner & Matz) ir Londono (Williams & Norgate). Pastaroji šios knygos leidime dalyvavo kaip dalininkas. Londono leidyklos katalogo (1865) skyriuje „Baltistika“ yra pateikiami veikalai tokių autorių kaip Kuršaitis, Milkus, Neselmannas, Rėza ir Šleicheris, tačiau Donelaičio ten nėra. Privačiuose rinkiniuose esamus leidinius pradėta tirti dar palyginti neseniai, todėl tikimybė, kad atsiras daugiau Neselmano parengto leidinio egzempliorių, lieka didelė.

LIETUVIŠKOJI DONELAIČIO LAIDA (1891). Iki šiol leistos Donelaičio „Metų“ arba raštų laidos buvo skirtos akademinėi bendruomenei. Jos sudarė prielaidas atsirasti ir lietuviškai laidai, skirtai paprastai, liaudiškajai auditorijai. Pirmiausia mintis subrendo mokytojams, kurie lietuvių kalbą kaip pasirenkamą dalyką dėstė Prūsų Lietuvos gimnazijose. Jie fragmentus iš „Metų“ bei pasakėčias įtraukė į Klaipėdos bei Tilžės gimnazistams parengtus skaitinių rinkinius. Ši veikla netrukus buvo perkelta į lietuvišką periodiką. Nuo 1878 m. Donelaičio tekstų skelbiama leidiniuose „Lietuviškas politiškas laikraštis“, „Lietuviška ceitunga“, „Naujasis keleivis“, „Nemuno sargas“, „Tilžės keleivis“, „Žiūronas“. Pirmą didesnę „Metų“ ištrauką į „Lietuvišką ceitungą“ įdėjo redaktorius Martynas Šernius. 1886–1887 m. ypač didelė poemos ištrauka buvo išspausdinta „Tilžės keleivyje“ laikraščio redaktoriaus Jurgio Raudonio iniciatyva. Iš pradžių ši publikacija sukėlė stulbinamai neigiamą reakciją, o laikraštis gavo skaitytojų vardu vokiškai parašytą protestą. Tai paveikė redakciją, kuri susikrįmčiusi net kurį laiką nutraukė publikacijas, tačiau jas atnaujino gavusi energingą kitų skaitytojų paramą.

Donelaičio kelią lietuvių skaitytojų link atidžiai stebėjo spaustuvininkas Martynas Jankus. Jis buvo kilęs iš Prūsijos lietuvių šeimos, savamokslis, turintis tik pradinį išsilavinimą. Dar būdamas jaunas, aiškiai suvokė savo tautinę tapatybę, kuriai darė įtaką nacionalinio judėjimo reiškiniai, ypač lietuviškoji periodika bei Prūsijos landtago deputatų rinkimai. Savo kūrybinius ir visuomeninius tikslus jis aktyviai pradėjo realizuoti įgijęs nedidelę spaustuovę Ragainėje, kurią veikiai perkėlė į Tilžę. 1889–1892 m. Jankus užsiėmė aktyvia komercine leidybine veikla: savo bei užsakovų iniciatyva išleido per 40 pavadinimų knygų lietuvių ir gudų, taip pat 7 periodinius leidinius vokiečių bei lietuvių kalbomis. Tarp jų buvo plona knygelė „Kristijonas Donelaitis. Pavasario linksmybės. Tilžėje. Spauda ir kasza Martyno Jankaus“ (1891).

Jankaus Donelaičio leidimas sudarytas iš įvado („Prakalba“) ir pirmosios „Metų“ dalies, vadinamos „Pavasario linksmybėmis“. Ši knyga pagal spaudos stan-

dartus buvo tik 24 puslapių brošiūra, tačiau leidinio formatas (*in octavo*) ir puslapių numeracija pamėgdžiojo ankstesnius Donelaičio mokslinius leidinius. Leidinio atsiradimo aplinkybės ir tikslai yra trumpai pateikiami įvade. Jo tekstas parašytas iš dalies atkartojant vokiškų leidinių recenzentų, kurie Donelaitį lygino su žymiausiaisiais literatūros klasikais, nuomonę. Svarbu tai, kad Donelaičio portretas lietuvių skaitytojui pateikiamas gana informatyviai, apibūdinama jo šeima, paskutiniai gyvenimo metai, nurodomas jo išsilavinimas – teologijos studijos Karaliaučiaus universitete, išskiriamas Donelaičio kalbų žinojimas, nurodant jį mokėjus lietuviškai, lotyniškai, graikiškai, hebrajiškai vokiškai bei prancūziškai. Nurodomi kiti jo biografijos faktai, laisvalaikio pomėgiai – optinių, mechaninių ir muzikos instrumentų bei prietaisų konstravimas. Prakalboje minimas ir Šleicherio leidimas bei žadama išleisti ir kitas „Metų“ dalis, ko Jankui taip ir nepavyko padaryti.

Leidinio tiražas buvo išparduotas nuo 1891 m. balandžio iki 1892 m. gegužės. Jankaus prekybos užrašų duomenys rodo, kad iš viso buvo nupirkti 256 vienetai ir tai leidžia suabejoti kituose šaltiniuose pateikiamais tiražo skaičiais, kurie nurodo jį buvus 2000 egz. dydžio. Straipsnio autorius argumentuoja, kad tiražas galėjo būti tik apie 300 egzempliorių.

APIBENDRINDAMAS autorius teigia, kad Donelaičio kūryba buvo aptikta bei metodiškai ištirta ir publikuota dar iki Prūsijos valstybės egzistavimo pabaigos. Šiam tikslui buvo panaudoti filologinių šaltinių skelbimo metodai, o Donelaitis tarptautiniu lygiu pripažintas kaip literatūros klasikas. Tai, kad Donelaitis tapo tyrimų objektu, o jo kūryba buvo skelbiama remiantis šaltiniotyrene metodika, yra tuo metu sparčiai besivysčiusios lyginamosios kalbotyros nuopelnas. Ypač didelį vaidmenį šiame procese atliko vokiečių lituanistai Rėza, Šleicheris bei Nesselmanas. Jų pastangos suteikė Prūsų lietuvių kultūrai ryšį su aukštąja vokiečių kultūra. Plačiam Donelaičio suvokimui lietuvių liaudyje trūko populiarių leidinių, kurie skaitytojus pasiekė daugiausia XIX–XX a. sandūroje.

ULRICHAS ŠENBORNAS: KRISTIJONAS DONELAITIS KARALIAUČIAUS ŠIMTMEČIO KONTEKSTE

Naujųjų amžių pradžios literatūros bei dvasinės istorijos kontekste dažnai galime aptikti sąvoką *Karaliaučiaus šimtmetis*. Šia sąvoka bandoma apibūdinti tuos dvasinius bei kultūrinius impulsus, kuriuos perteikė Gotšedas (Johann Christoph Gottsched), Hamanas (Johann Georg Hamann), Herderis, Kantas, Hipelis (Theodor Gottlieb Hippel) ir kt., bei tuos teologinius minties konstruktus, savo pradžią atradusius XIX amžiuje. Kantas teigė, kad „Karaliaučius prie Priegliaus upės <...> yra derama vieta plėtoti žmonijos ir pasaulio pažinimą <...>, kur

pastarieji gali būti įgyjami ir neiškeliaujant iš tos (Karaliaučiaus) vietos.“ Šiame mieste buvo pakloti Donelaičio religinės savimonės ir kalbinių gebėjimų pagrindai, kurie leido jam sukurti savitą literatūrinį profilį.

Straipsnio autorius tyrimą pradeda nuo lavinimo konteksto analizės. Jis teigia, kad pradedant 1731 m. Donelaitis Kneiphofe (Karaliaučiaus miesto dalyje) lankė katedrinę mokyklą, kurios mokymo programa buvo orientuota į Frydricho kolegijos programą, o pastaroji buvo Rytų Prūsijos pietizmo *šaknimi ir ištaka*. Šios mokyklos vadovu tais laikais buvo Saltenijus (Daniel Salthenius) – vienas iš pietizmo pakraipai atstovaujančių miesto teologų.

Galima daryti prielaidą, kad Donelaitis, įsimatrikuliavęs Albertinoje 1736 m., gavo tvirtų žinių iš krikščioniškosios bei antikos tradicijos sričių. Taigi, jis atitiko 1725 m. spalio 25 d. karaliaus patvirtintus nuostatus, kur buvo išdėstyti reikalavimai būsimam studentui. Juos cituoja ir straipsnio autorius. Karaliaučiuje Donelaitis susipažino su *Apšvietos teologijos* idėjomis, kurioms atstovavo teologas, filosofas ir pedagogas Šulcas (Franz Albert Schultz). Tuo pat metu jis lankė lietuvių kalbos seminarą, kuriame buvo rengiami dvasininkai darbui Prūsų Lietuvos parapijose. Prie Karaliaučiaus laikotarpio priklauso ir Donelaičio veikla Stalupėnų mokykloje (1740–1743).

Vienas iš ryškiausių pėdsakų, vedančių prie Donelaičio religinės tapatybės ištakų, randamas 1743 m. dokumente. Iš pirmo žvilgsnio tai lyg būtų tik paprastas administracinis raštas, tačiau jo turinys perteikia platesnį kontekstą. Iškilus Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto teologai šiuo dokumentu patvirtina, kad Donelaitis savo dogmatiniu bei praktinės teologijos pasirengimo lygiu yra tinkamas ordinacijai (protestantų bažnyčiose taip vadinamas įšventinimo ir dvasininkus procesas). Tai buvo svarbus dokumentas, nes nuo 1718 m. galiojo karališkasis potvarkis, pagal kurį niekas negalėjo būti ordinuotas ir dvasininkus be specialaus teologinio ir pietistinio išsilavinimo patvirtinimo. Iš pradžių tokius dokumentus pasirašydavo teologai Lysijus (Heinrich Lysius), Volfas (Abraham Wolff) ir Rogalis (Georg Friedrich Rogall).

Donelaičio atveju šį dokumentą 1743 m. kovo 19 d. pasirašė teologijos fakulteto dekanas Langhansenas (Christoph Langhansen) ir profesoriai Šulcas, Lysijus, Kypkė (Johann Daniel Kypke), Saltenijus ir Arnoldas (Arnold). Dokumente nėra pietizmo priešininko Kvanto (Johann Jacob Quandt) parašo. Visi, kurių parašai prieš tai buvo suminėti, priklausė pietizmo šalininkų stovyklai ir palaikė ryšius su Halėje veikiančiu Franke (Hermann Francke). Jei Donelaitis būtų teologiškai konservatyvių pažiūrų, šio pietistų sluoksnio atstovai jo nebūtų patvirtinę eiti dvasininko pareigas. Jis savo dvasininko kelią pradėjo Karaliaučiaus pietizmo kontekste, o Karaliaučius buvo vienas iš religijos reformos atšakų centrų ir XVIII a.

pirmoje pusėje tapo reikšmingu kultūrinio veiksmu, suteikusių naujų impulsų vystyti Prūsijos valstybei.

RELIGINĖS SOCIALINĖS ISTORIJOS RAKTAŽODŽIAI. Nuo 1524 m. Prūsijos hercogystė liuteroniškame protestantizme išvėlgė konfesinį pamatą, kuris jungė kilminguosius, miesto piliečius bei valstiečius. Kunigaikščiui Johanui Sigismundui 1613 m. perėjus į kalvinizmą, atsirado naujų konfesiškumą bei politiką lemiančių veiksnių. Bažnytinėje sferoje įsigalėjo paradoksali būseną, kai išpažįstantis kalvinizmą krašto valdovas kartu buvo ir krašto vyskupas *summus episcopus* liuteroniškai krašto bažnyčiai. Reformatams išsikovojoj tvarų finansavimą bei diduomenei prisibijant prarasti savo privilegijas, atsirado politinis pasipriešinimas, o dvasinę atmosferą paženklino konfesiniai prieštaravimai. Krašto valdovai stengėsi išlaikyti religinę taiką skelbdami sąžinės laisvę, o sykiu vesdami kraštą link dvasinių reformų.

Prūsų Lietuvos pasienio distriktai XVIII amžiuje dar buvo laikomi savotiška dykra, kurioje iki pat Karaliaučiaus nebuvo nė kalbos apie luomų kultūrą. Mažai gyventojų turintys miestai, tokie kaip Klaipėda, Tilžė, Ragainė, Goldapė, žinoma, išskyrus Karaliaučių, turėjo tik ribotą savivaldą. Frydrichas I nuo savo karūnavimo 1701 m. laikė pirmaeile politine užduotimi stiprinti valstybės šiaurės rytų provincijas tiek savivaldos, tiek kultūrinės raidos aspektais. Nepaisant tokios nuostatos, valdovo norai nepajudėjo iš ketinimų taško. Po virtinės nederlingų metų prasidėjo 1708 m. badas, kurio tęsiniumi tapo 1709 m. Livonijoje kilusi maro epidemija, nusinešusi tūkstančius gyvybių. Ypač nukentėjo Prūsų Lietuva, kur vien tik Įsruties apygardoje mirė 60 000 žmonių. Po trumpos pertraukos maro epidemija pratrūko dar kartą, nusinešdama apie 40 procentų gyventojų. Nuostolius mėginta kompensuoti tiksliniu apgyvendinimu, kuris prasidėjo 1712 m. perkeltiant ar kviečiant į kraštą šveicarus, Magdeburgo, Halberštado (Saksonijos Anhalto žemė) ir Nasau kraštų gyventojus. 1732–1733 m. Rytų Prūsijoje buvo apgyvendinta 15 000 religiniais motyvais persekiotų ir iš tėvynės ištremtų zalcburgiečių. Valdovo iniciatyva vyko ir dvasinė reforma, dėl kurios į šias teritorijas pirmiausia buvo keliami pietizmo judėjimo šalininkai.

Siekiant išvengti tam tikro turinio nesupratimo, reikia suvokti pietizmo fenomeną ir jo ryšį su kultūros ir teologijos istorija. XVII amžiuje protestantizmą Europoje ištiko krizė, kurios esmė buvo dvasinio gyvenimo sustabarėjimas ir rutinizacija. Pietizmas kilo kaip pasipriešinimas šiam reiškiniui ir greta anglų puritonizmo tapo vienu iš reikšmingiausių religinio atsinaujinimo reiškinių po Reformacijos. Pietizmo kaip vientiso bei konkrečiai apčiuopiamo reiškinių nėra, nes jį sudaro gausybė veiklų bei elgsenos būdų, kaip ir didelė įvairovė dvasinio gyvenimo priežiūros sistemų. Jo tiksliniai turinio akcentai yra sutelkti į vidinio krikščionybės

turinio suvokimą, savarankišką gebėjimą suvokti Biblijos tekstų turinį, savarankišką darbą su Evangelijos tektais ir jų turiniu, dvasininkų tarnystės formų ir būdų atnaujinimą, dvasinį atsivertimą, pasaulio keitimą keičiant žmones, chiliazmines viltis ir t. t. Žmonės, kuriems teologinių disputų ir formalizuotų bažnytinių diskursų jau neužteko, rinkosi privačiuose namuose melstis, studijuoti Bibliją, o tai savo ruožtu gimdė greta oficialios bažnyčios su ja nekonfrontuojantį religinį judėjimą, skatinantį laikytis krikščioniškos gyvensenos. Tokiu būdu greta oficialios Rytų Prūsijos liuteronų Bažnyčios atsirado alternatyvus, su ja nekonfliktuojantis dvasinis protestantizmo judėjimas.

Kartu su atsigręžimu į *tikėjimo subjektą*, taip pat į mirties suvokimą pagal individualų tikėjimą buvo išlaisvintos jėgos, keitusios pasaulėjautą ir individo savivoką. Religijos *individualizavimas* pasireiškė savistaba, sąžinės savianalize ir racionalių gyvenimo modeliavimu siekiant išganymo. Greta to atsirado tikėjimas, jog galima pagerinti pasaulį, ypač telkiant dėmesį į *įtakos kultūros* ir skaitymo kompetencijų tobulinimą.

Kartu kristalizavosi ir filosofinė nuostata, reikalaujanti nusigręžti nuo viešpataujančio aristotelizmo. Autoritetais tapo Dekartas, Vokietijoje – Volfas. Taigi pietizmą galima įvardyti kaip *religinę apšvietos kryptį*. Dievo gailestingumas sudarė ne tik vienkartinio atsivertimo, bet ir nuolatinio nuodėmių atleidimo prielaidas. Vadinas, pietizme nebuvo vietos bėgimui nuo pasaulio ar atskirties nuo mokslo, priešingai, reikėjo visiškai angažuotis gyvenimui pasaulyje. *Pasaulietinės askezės* praktika, akcentuojant bendruomenei naudingas dorybes, ir egoistinių paskatų neigimas suteikė šiam religiniam judėjimui asketinę formą, kuri liuteronišką pietizmą padarė panašų į kalvinizmą. Tai kaip tik ir galėjo būti priežastis pripažinti pietizmą Prūsijos-Brandenburgo karalystėje.

Pietizmas paliko ryškų pėdsaką Halės švietimo sistemoje. Frankės įsitikinimu, auklėjimas turėjo turėti du pagrindinius tikslus – vesti į *dievišką sielos išganymą* ir *krikščionišką žinojimą*. Pedagogika, mokykla ir auklėjimas Karaliaučiuje tapo tais vartais, pro kuriuos į šį miestą jis ir atėjo. Čia kalbama apie medienos skutėjo Gero (Theodor Gehr) pedagoginę iniciatyvą, kuri gimė iš jo pasipiktinimo apleista vaikų švietimo sistema mokykloje ir bažnyčioje. Jis 1698 m. įsteigė lotynų mokyklą beturčiams. Proteguojama karaliaus, ji nuo 1701 m. išsirutuliojo į *Collegium Fridericianum* ir tapo pietizmo minties bei pietistinio švietimo šaltiniu Prūsijoje.

Pietizmo klestėjimo Karaliaučiuje laikas sutapo su minėtojo Šulco figūra. Apie 1730 m. Karaliaučiuje daugumoje pagrindinių bažnyčių bei Albertinos Teologijos fakulteto katedrose didesnę dalį vietų užėmė pietistai. 1726 m. buvo įgyvendintas valdovo potvarkis bažnyčių ir universitetą sutvarkyti pagal Halės pavyzdį. XVIII a. pradžioje tarp Karaliaučiaus teologų reikšmingiausia figūra buvo Šulcas. Halėje jis

buvo filosofo Volfo paskaitų klausytojas ir lankė sutvirtinimo valandėles, kurias vedė Frankė. Jis jiems abiem liko ištikimas visą gyvenimą. Straipsnio autorius tai pagrindžia jo mokinio Hipelio cituojamais pavyzdžiais.

Atvykęs į Karaliaučių, Šulcas užmezgė ryšius su pietizmui atstovaujančiais teologais Lysijumi ir Volfu. Kaip tik tuo metu vyko prieš Volfą nukreipta kampanija, kurios sukelta įtampa pasiekė savo apogėjų 1723 m. lapkričio 8 d. pasirodžius jo tremties reikalaujančiam potvarkiui, o jo knygos pakliuvo į draudžiamų knygų sąrašą. Šulcas laikėsi atokiai nuo vykstančio ginčo.

1731 m. liepos 10 d. karalius Frydrichas Vilhelmas I pakvietė Šulcą užimti Semniesčio bažnyčios Karaliaučiuje pamokslininko vietą, kuri po Volfo mirties buvo laisva. Šulco gyvenime prasidėjo sėkmės laikotarpis. Kaip tik tuo metu daugelyje miesto dalių pietizmas formavo visuomeninio gyvenimo nuostatas. Jau 1731 m. lapkritį atvykėlis, nepaisant akademinų taisyklių ir potvarkių visumos nuostatų, buvo paskirtas pirmuoju Teologijos fakulteto profesoriumi. Bręstantį konfliktą pavyko suvaldyti dėl to, kad Šulcas tuo metu įteikė savo disertaciją „De concordia rationis cum fide“ ir profesorių kolegijoje apsiribojo likdamas šeštoju (*Sextus*). Bėgant laikui jis kilo hierarchijos laipteliais, tačiau dar 30 metų profesorių kolegijoje liko trečiuoju (*Tertius*). Nepaisant teologinių konfliktų, taip ir liko žymiausia teologine figūra mieste, o jo paskaitos buvo labai vertinamos kaip sielovados veikla.

Po pietistų vadovo Rogalio mirties 1733 m. balandžio 6 d. daugelis velionio pareigų buvo patikėtos Šulcui. Jis perėmė *Collegium Fredericianum* vadovavimą ir ją pertvarkė, buvo dvasininkų ir mokytojų skyrimo komisijos narys. Jo pastangomis buvo baigta mokyklų reforma. Per 8 metus kaimiškuosiuose Prūsijos regionuose buvo įsteigta per 1500 mokyklų, kurias pradėjo lankyti daugiau kaip 100 000 vaikų. Šulcas pasirūpino, kad pietizmui ištikimi žmonės (Kypkė, Saltenijus, Arnoldas) gautu įtakingas pareigas. Savarankiškai ir vikriai jis pasinaudojo užsienio ryšiais, kad įgyvendintų savo planus. Buvo artimas politikai ir sugebėjo užtikrinti valdovo prielankumą savo vykdomiems projektams. Visi valdovo potvarkių švietimo klausimais juodraščiai tarp 1732 ir 1740 metų buvo parašyti jo ranka. 1736 m. jo dėka buvo įgyvendintas valdovo potvarkis, pagal kurį Karaliaučiaus teologijos studentai nebeturėjo privalomai vykti studijuoti į Halės universitetą, ir tokiu būdu sulygino abu universitetus.

Tai, kad Šulcas nuo 1737 metų kaip generalinis superintendentas buvo atsakingas už bažnytinį Prūsijos gyvenimą, tačiau savo atsakomybę turėjo dalytis su pietizmo priešininku Kvantu, buvo nelabai patogu, tačiau Kvantas jam perleido praktinės veiklos lauką, nes mokyklų reikalai, kai juos pradėjo tvarkyti Šulcas, neginčytinai pagerėjo. Prieštaravimai tarp Kvanto ir Šulo nebuvo teologinės prigimties. Abu varžėsi dėl įtakos Bažnyčioje, nes abu buvo linkę stiprinti savo įtaką ir autoritetą, o kur tokia konkurencija, ten netoli ir iki asmeniškumo. Tai puikiai

demonstruoja straipsnio autoriaus pateiktas satyrisis eilėraštis, plintantis Karaliaučiaus studentų bendruomenėje.

Šulco dėka Karaliaučiaus pietizmas įgavo savarankiškų bruožų, kurie jį darė kitokį nei Halės ar pietų bei šiaurės vakarų vokiškų žemių pietizmas. Meną mylinčių miesto piliečių siaubui teatrai bei kitos meno pramogos buvo įspraustos į rigoristinių apribojimų rėmus. Amžininkas Celestinas Fotvelas (Cölestin Flottwell) pietizmą prilygino inkvizicijai, tačiau, kita vertus, Šulcas buvo šlovinamas, nes pirmasis Volfo pietizmo sampratas įdiegė mokykloje.

1740 metai Šulcui reiškė lūžį, nes naujasis valdovas Frydrichas II puoselėjo ne daug simpatijų Rytų Prūsijai ir nebuvo pietizmo draugas. Karaliaučiaus dvasinio pasaulio horizonte kaupėsi pokyčius žymintys ženklai. Pietizmo galia ir jo jėga pradėjo nykti, o jo vertybės ilgainiui tapo karikatūriniais personažais. Nuo 1742 m. jau nebuvo steigiamos naujos mokyklos, o 1750 m. Šulcas pasitraukė iš konsistorijos, tačiau kunigystę, profesūrą ir direktoriaus postą Frydricho kolegijoje jis išsaugojo iki savo mirties – 1763 m. gegužės 19 dienas.

TIKĖJIMO IR IŠMINTIES SUTAIKYMAS. Ši idėja buvo kertinis pietizmo akmuo. XVIII a. esminis teologijos diskusijų su filosofija objektas sukosi apie klausimą, kaip sutaikyti tikėjimą su išmintimi. Šulcas savo disertacijoje 1732 m. pateikia atsakymą šiam intelektualiniam iššūkiui darbuodamasis su liuteronišku išteisinimo mokymu ir apologetika, nukreipta prieš religijos kritikus. Liuteroniškoje tikėjimo tradicijoje buvo neginčijama, kad išmintis yra dieviškos kilmės ir kad jos panaudojimas veda prie tikrojo pažinimo. Greta tiesos, į kurią išmintis rodo kelią, dar yra tiesa, kuri duodama per biblinį apreiškimą. Koks santykis yra tarp pasaulio išminties ir apreiškimo išminties? Sprendimas – lygiavertis išminties pritaikymas teologijoje. Tokiu būdu teologija turi reikalo su dviem pažinimo šaltiniais: *knyginiu* ir *Šventojo Rašto*. Apreiškimo ir išminties tiesos viena kitos neneigia, priešingai, jos viena kitą papildo ir yra viena nuo kitos priklausomos. Abu poliai – *Tikėjimas* ir *Išmintis* – yra tarpusavio santarvėje, o vieną kurį iš komponentų pašalinus lieka nebaigtos. Įžvalga į šią santarvę pagilina tikėjimą ir atveria išminčiai kelius į jos praktinį panaudojimą.

Straipsnio autorius plačiai analizuoja Šulco disertacijos teiginius teologiniais diskursais, kurie detalai perteikia pietistinio tikėjimo paradigmas išaiškindami pietizmo, kaip apšvietos šauklio teologijoje, reikšmę ir svarbą. Autorius apibendrina teiginiu, kad tie, kas klausę Šulco paskaitų, turi reflektuotą santykį su išmintimi ir teologijoje sąmoningai priima praktinius dvasinius įsipareigojimus. Būtent tokiu hipotetiniu aspektu reikia pažvelgti ir į Donelaičio kūrybą.

DIEVAS–GAMTA–IŠMINTIS: IŠMINTIS – APŠVIETOS RELIGINUMAS. Iš visų 37 metų, kuriuos Donelaitis dirbo Tolminkemyje, mūsų nepa-

siekė nė vienas jo pamokslas. Visgi visa jo kūryba, įrašai bažnytinėse knygose yra tarsi jo susitikimo su Šulcu atgarsis, kurį galima perskaityti. Visas jo literatūrinis palikimas yra kupinas kunigo ir poeto turinio. Autorius bando kai kuriuos šio palikimo aspektus, parinkdamas jiems raktažodžius, kurie tampa poskyriais, perteikti kaip tam tikrus Donelaičio pasirinktus akcentus, kuriais poetas bandė pasiekti skaitytoją. Vienas iš pirmųjų yra – realizmas, kuris neliko nepastebėtas nė vieno Donelaičio kūrybos interpretuotojo. Jau pirmieji vertėjai bei leidėjai susidūrė su nepagražintais realistiniais vaizdiniais, šiukščia kalba ir tam tikru atotrūkiu nuo tradicinės poezijos idilės. Tačiau jei kas nors bandytų Donelaičio kūryboje ieškoti tik etnografinio prado, tai šis bandymas būtų didelė nesąmonė, kaip ir insinuacija, kad ši kūryba yra tik realizmo atspindys. Čia gausu grotesko ir perkeltinių vaizdų, kurie perteikia hermeneutinius ženklus.

Šiuolaikinis baltistas Šolcas (Friedrich Scholz) teigia, kad realybės elementai yra vienpusiški, išdailinti ir dažnai pateikiami kaip kažin kas naujo, komiško, kas atskleidžia realaus gyvenimo prasmes, kurių realybėje iš pirmo žvilgsnio net nematyti. Šolco ir Šprodės (Alfred Sproede) įžvalgos, skirtos „Metų“ estetikai ir pragmatikai, ją pagilina. Tam labai talkina šiurkšti kalba, įvairiausi nukrypimai, neįtikėtinos istorijos.

Šio literatūrinio žanro pradžia yra ankstyvosios krikščionių literatūros kūriniai – Evangelijos, kuriose apdainuojami ne valdovai ir jų dvariškiečiai, bet inkarnuoto Dievo Sūnaus kelias pas beturčius, atstumtuosius, t. y. paprastus žmones. Stilistiniu posūkiu panaudodamas klasikinį hegzametą poetas signalizuoja pasaulio pokytį ir fokusuoja savo kūrinį į paprastų valstiečių gyvenimą, parodydamas jį nepagražintą, kasdienį. Šis prieštaravimas vyraujančiai stilistikai yra hermeneutinis signalas, kad Donelaitis ima biblinius impulsus, kuriais vadovavosi Paulius, kaip nusizeminimo retoriką, kuri perleidžiama tarnauti mėstančiam žmogui. Autorius čia pat cituoja tekstą iš Pirmojo laiško korintiečiams 1₁₈₋₂₅ (nuoroda į tekstą vokiškame Biblijos vertime), kuriame kalba apie vertybių kaitą.

Kitame poskyryje, skirtame kūrimo perspektyvai, autorius teigia, kad Donelaitis, mąstydamas, priimdamas sprendimus ir rašydamas apie pasaulį, jį matė kaip kūriniją, kurią valdo dieviškoji tvarka. Visa tai reiškė, kad tikrovę jis vertino specifiniu požiūriu, kuriuo vadovaujantis įvyksta ontologinės pasekmės. Fundamentalus orientyras šiame hermeneutiniame procese yra tai, kas *mirusiuosius atgaivina, ir tai, ko nėra, pašaukia būtin* (Rom. 4₁₇). Toliau autorius apibendrina, kad viskas, kas yra sukurta, turi savo vietą, ir pateikia gausių pavyzdžių cituodamas iš Donelaičio „Metų“.

Iš tų pavyzdžių analizės autorius daro argumentuotas išvadas, kad tas, kuris suvokia ir geba suprasti Bibliją, gali lengvai aptikti „Metų“ tekstuose pėdsakus iš Biblijos, Laiško romiečiams 13 skyriaus (Rom. 13) turinio, kur kalbama apie paklusnumą

valdžiai ar meilę kaip įstatymo vykdymą. Selmo lūpomis į skaitytoją prabyla Martyno Liuterio Mažojo katekizmo tekstų teiginiai, o kai kuriose eilėse galima nesunkiai įžvelgti teologo Gerardo (Paul Gerhard) sukurtų giesmių minties atspindį.

Labai svarbu, kad autorius teigia visus žmones esant lygius ir tik politinių realiųjų kontekste atsirandant įtampai ir prieštaravimams, kurie veda visuomenę į klasinę pasidalijimą, visuomenės skirstymą į turtinguosius ir skurdžius, lietuvius ir vokiečius. Iš čia visuomenėje kyla kompleksas sociokultūrinių, ekonominių, etninių, moralinių veiksnių, o kad jų yra – Donelaitis nemato nieko smerktino, bent iki tol, kol žmogus nepradeda viso to naudoti egoistiniams tikslams ir siekiams tenkinti.

EMPATIJA IR KRITIKA. Šis poskyris atskleidžia jautrią Donelaičio reakciją į įvairius visuomeninio gyvenimo faktus. Tai ypač gerai matyti iš to, kaip jis aprašo įvairius žemės ūkio darbus. Jam valstietis atrodo kaip pavergtas darbinis gyvulus. Nekritikuodamas socialinių santykių, pasitelkęs teologines prasmes ir reikšmes, jis stoja valstiečių pusėn ir tai atskleidžia jo pagyrimai lietuviams valstiečiams, jų tradicijoms ir papročiams bei kritika kilmingiesiems. Pateikdamas pavyzdžių autorius aiškiai kritikuoja turtinguosius, kurie užmiršta ir nenori suvokti, kad jų gerovė priklauso nuo valstiečio darbo. Donelaičio kaip valstiečių kunigo protesto esmė ta, kad jis aiškiai kritikuoja žmogiškojo orumo bei valstiečių savivertės žeminimą ir niekinimą. Poetas čia remiasi Senojo Testamento tekstuose išdėstyta pranašų pozicija. Reikia iš karto pasakyti, kad Donelaitis nėra joks socialinis revoliucionierius, kviečiantis visuomenę perversmui. Jis taip pat neguodžia valstiečių žadėdamas geresnį pomirtinį gyvenimą. Priešingai, jo įsitikinimu, pasaulis gali būti pakeistas bent jau sąlyginio teisingumo linkme. Jo teiginys, kad Dievas neleis net plaukui nuo galvos nukristi, teologiškai reiškia, kad Kūrėjas kartu yra ir Saugotojas, o jo apvaizda aplenkia visokius žmogaus rūpesčius.

Donelaičio santykį su gamta autorius aptaria poskyryje „Gamta kaip mokytoja“. Jis teigia, kad pasitikėjimas dieviška tvarka galėjo susiūbuoti ar tapti tik abstrakčia idėja, jei ne nuolatos vykstantys netapatūs pokyčiai gamtoje, kurie puikiai iliustruoja jos atsinaujinančią įvairovę. Kaip tik čia ir pasireiškė poetinė Donelaičio dvasia, kuri stipriausiai atsiskleidė jo sukurtose pasakėčiose. Karaliaučiaus universiteto teologijos studijų programoje garsus retorikos dėstytojas Bokas (Johann Georg Bock) studentams perteikdavo žinias ir apie klasikinius pasakėčių žanrus bei jų ypatybes. Tai, kad Donelaičiui ši sritis nebuvo svetima, puikiai įrodo jo sukurtos septynios pasakėčios. Priešingai nei gamtos idilėse, pasakėčiose dominuoja gyvūnai, todėl ir pasakėčių veikėjai yra traktuojami antropomorfiškai, o įvykiai, apie kuriuos pasakojama, priskiriami žmonių elgsenos tipams. Pamokomas jų turinys yra skirtas iš pasakojimo fabulos pereiti prie gyvenimo fabulos. Centrine ašimi Donelaičio kūryboje, kaip mano autorius, yra alegorija, kuri kaip raudona linija per-

teikiama metų laikų kontekste, tačiau žmogaus gyvenimas čia įkurdinamas laike ir istorijoje. Dieviškoji tvarka ir pasaulio papročiai prasmingai siejasi su metų laikų ciklais, tačiau atidžiau pažvelgus tas cikliškumas yra koreguojamas per teologinį linijinį požiūrį. Priešingai antikai, čia jau kalbama ne apie atsikartojantį „to paties“ grįžimą, bet apie kryptingą procesą, kuris veda į tikslą, t. y. į žmogaus priimamą sprendimą. Ypač ryškiai tai juntama „Pavasario linksmybėse“, kurių eksponuojami vaizdai yra ne tik abstrakčios reikšmės, bet ir įkūnija gamtą kaip mokytoją.

Atidus Donelaičio skaitytojas, kaip teigia autorius, gali pastebėti, kad aprašoma gamta yra tarsi apreiškimo knyga tikinčiajam – ji ne tik reikalauja, bet kartu ir pagilina Dievo pažinimą. Donelaitis nebuvo panteistas, jo paimti iš gamtos pavyzdžiai, kaip Senojo Testamento kūrimo istorijos ar Jėzaus palyginimai, siejami su pasitikėjimu Kūrėju. Straipsnio autorius teigia, kad Donelaičio požiūris į gamtą skatino ne tik dvasinį Dievo pažinimą, bet ir asmenybę išlaisvinantį savęs pažinimą.

CONDITIO HUMANA. Taip autoriaus pavadintą poskyrį galima apytiksliai versti *žmogaus būseną*. Jis nuteikia gana filosofškai, o gal net eschatologiškai. Autoriaus nuomone, kuo žvaliau ir pakiliau poetas perteikia sąsajas su gamta, tuo labiau išryškėja neišvengiamumas to, ką vadiname kaita ar laikinumu. Gyvenimo grožis dingsta kaip sapnas, nugalėtas būties realybės keliamo disonanso. Gamta nėra rojus ar amžinybės šalis. Autorius pateikia Donelaičio citatas sakydamas, kad *kur tik pažvelgsi, net laukai stovi liūdni ir vieniši <...>. Gyvenimo pradžioje žmogus neturi kuo didžiūotis. Lygiai tas pats yra ir su žmogaus būseną jo gyvenimo pabaigoje.* Socialinis statusas, privilegijos, turtai ir t. t. negali pakeisti pabaigos. Ribotumas, tuštumas, beprasmybė ir kiti dalykai lieka ta žmogaus gyvenimo ypatumo dalimi. Autorius čia cituoja Donelaičio „Rudens gėrybių“ tekstą, kur sakoma, kad žmogus nuo nieko pradeda ir gimsta nuogas. Laikas ir patirtis yra slegiantys, kaip ir pokyčiai bei pabaiga. Tų atsitiktinumų, nuo kurių priklauso žmogaus būklė, akivaizdoje gyvenimas iš asmens reikalauja užimti tam tikrą laikyseną kilus gyvenimo prieštaravimams. Savo kūryboje Donelaitis remiasi vadinamąja Senojo Testamento gyvenimo išmintimi ir tarytum perkelia jos pamatines nuostatas į dabartį. Tiesiogiai remdamasis 90 psalmės tekstu jis atveria vartus savęs pažinimui, kartu pateikia ir platų ekskursą į Senojo Testamento gyvenimo išmintį. Biblinės išmintis Donelaičio kūryboje yra akivaizdi, tačiau ji nėra pabaiga. Šalia visų neišvengiamų duotybių dalykų jis ieško to, kas ją leistų transformuoti.

Autorius atkreipia dėmesį, kad Donelaitis savo kūryboje kalba ir apie tam tikras stabilias ribas, apimančias egzistencines žmogaus būties normas. Mastelį Donelaitis suvokia kaip tą elgesį apribojančią ribą, kuri nusako, kas yra gera, tai ir yra gera, o tai, kas yra gera, tampa motyvu tam gėriui pasipriešinti blogio atžvilgiu. Šis pasvarstymas implikuoja, kad žmogaus egzistencija yra pavojuje dėl egoistinių

paties žmogaus interesų, o išganymo poreikis atsiduria pavojuje dėl tokių dorybių kaip meilė, užuojauta ar kantrybė, kurios yra suvokiamos kaip aukščiausias tikslas.

Donelaitis puikiai žino, kad savo kūryba jis gali pažadinti pasirengimą klausytis ir sukelti klausytojui atvirumo poreikį. Riba Donelaičiui yra suvokta patirtis, todėl jo paties kaip teologo ir poeto veikla jam tampa labai svarbi, nes ji tarsi apčiuopia šventumo ribą ir padeda ją pritaikyti praktiniame gyvenime. Tikrumo suteikiančio kanono (galima suprasti kaip ribą) paieška susieja Donelaitį su Hiolderlinu (Friedrich Hölderlin). Jį visą laiką kankina klausimas *Ar yra žemėje riba?* ir tuojau pat atsako į šį klausimą neigiamai, nes taip yra todėl, kad karai ir kitos negerovės užtvindo kraštą. Jam egzistuoja tik dangiškosios dorybės, kurios visada yra tinkamos. Tai, kad žmogus yra sukurtas pagal Dievo atvaizdą, suteikia žmogui galimybę siekti tinkamų ribų, net jeigu jo žemiškoji aplinka ir taip labai skiriasi nuo dangiškosios.

PEDAGOGINĖS NUOSTATOS: SU IŠMINTIMI IR APGALVOTAI. Poskyryje teigiama, kad Donelaitis buvo ne tik dvasininkas, bet ir mokytojas bei visuomenės auklėtojas. Visai nenuostabu, kad jis buvo vienas iš prašytojų dėl mokyklų ir mokytojų reikalų, smerkė lavinimą trikdžiusius dalykus. Gal todėl jis gana tiesmukai kūryboje akcentuoja žmonių tarpusavio sugyvenimo taisyklių svarbą bei drąsina žmones atsiverti gėriui, alegoriškai aiškindamas apie ugnies palaimą ir jos pavojus, perspėja žmones būti kantrius, aukština taupumą bei protingo ūkininkavimo pranašumus.

Donelaitis yra tipinis protestantiškos darbo etikos ir darbo nuostatų atstovas, kuriam darbas yra ne tik nauda, bet ir nuodugniai bei atsakingai atliktina pareiga. Tokia laikysena tampa pasitenkinimo šaltiniu: *Kas nedirba, tas ir nevalgo*. Donelaičio kūrybos skaitytojui gali lengvai susidaryti įspūdis, kad poeto lūpomis byloja tėvynainis, kuris gerai nusimano bei turi nemenką patyrimą ir gilią gyvenimu paremtą įžvalgą, susijusią su visais ūkininkavimo aspektais. Darbas jam yra viską jungiantis religinis motyvas, kuris parodo, kaip giliai Donelaitis mąsto apie visą Dievo kūriniją, kai savo kūryboje taip rimtai kviečia tausoti ir rūpintis darbiniais gyvuliais.

EPILOGAS: TIK „DYKADUONIŠKAS PLEPĖJIMAS“. Šis posakis yra paimtas iš „Rudens gėrybių“ ir juo Donelaitis išreiškia gilią saviironiją. Tokiu savęs įvertinimo būdu jis gyvai parodo, kad visiškai atitinka savo kaip teologo ir poeto užduotį. Pasitelkdamas išmintį, Apšvietos tikėjimą, kalbos lankstumą ir patirtį bei artumą valstiečių luomui, jis neša žinią apie galimybę keisti pasaulį išlaikant lietuvių sodiečių žmogiškąjį orumą.

Šis darbas nagrinėja retai kada giliau bandytą aptarti Donelaičio kaip kunigo veiklos santykį su bažnytinėmis prievolėmis per jo kūrybos prizmę. Dvasininkas, tarnaujantis Prūsijos valstybei, privalėjo laikytis bažnytinės drausmės nuostatų ir reaguoti į nustatytos tvarkos pažeidimus.

Pradėdamas tyrimą autorius iškelia pamokslininko verbalinį šiurkštumą, kuris yra labai aiškiai matomas „Metuose“, – autorius aprašydamas lietuvių valstiečių vestuves nevengia valstiečiams būdingos leksikos. Sielovadininkas gerai pažinojo savo ganomas Tolminkiemio *aveles* ir gerai buvo įvaldęs jų kalbą, o ir apskritai, autorias manymu, jis buvo puikiai įvaldęs abi XVIII a. Prūsijoje vartotas kalbas (lietuvių ir vokiečių). Todėl jo vestuvių aprašyme daug posakių ir palyginimų girtiems svečiams apibūdinti remiasi kiaulių elgsena, išreikšta tarmiškais posakiais. Pasak autoriaus, Donelaičio tekstai *apvalomi* ne tik juos pirmą sykį paskelbusio Rėzos, bet net ištisus 120 metų, tai argumentuojant pedagoginiais sumetimais. Rėza vokiškame vertime labai stipriai juos transformuoja vengdamas tiesiai versti *girtas* dainas ir jų vietoje įdėdamas *pasaulietiškas* dainas, o apie girtų svečių žviegimą ir kriuksėjimą jis visai neužsimena. Šie posakiai lygiai taip pat kupiūruojami ir kauliškiame 1940 metų „Metų“ leidinyje. Autorius kelia klausimą, ar tai kunigui buvo nepritinkama ir kodėl jis tikėjo, kad stipriais posakiais galės paveikti savo šiaip jau mylimus lietuvių būrus. Jis oponuoja vienoje disertacijoje (Anja Eberts, Greifvaldas, 2009 m.) pareikštai minčiai, kad teologas, kuriantis poeziją, taip parenka posakius, nes jis yra pasaulietinės poezijos lietuvių kalba pradininkas. Straipsnio autorius su tuo nesutinka ir ragina šią problemą iškelti diskusijos lygmeniu, nes, jo manymu, vargu ar XVIII a. dvasininkas galėjo būti laikomas pasauliečiu, ir čia pat priduria, kad tuomet ir vėlesni lietuvių katalikų kunigai poetai, pavyzdžiui, Maironis arba Antanas Baranauskas, kai kuriais savo tekstais gali būti vertinami tik kaip pasauliečiai, nors tokie jie nebuvo.

PAMOKYMAS IR UGDYMAS IŠ SAKYKLOS? Tokiu poskyriu autorius tarsi diskutuoja su iškeltu savo paties teiginiu apie Donelaičio kalbos šiurkštumą. Jis teigia, kad epas „Metai“ turi neginčijamą didaktinį pobūdį ir suteikia skaitytojui daug elgsenos pamokymų. Faktas, kad tarp 1730 ir 1760 metų vokiškoje literatūroje beveik nebuvo autorių, kurie nebūtų mėginę kurti didaktinės poezijos, stato Donelaitį į vieną eilę su kitais žymiais autoriais – Bodmeriu (Johann Jakob Bodmer), Gelertu (Christian Fürchtegott Gellert) ir Vylandu (Christoph Martin Wieland).

Tai, kad valstybės į sielovadinę tarnystę pašaukti sielovadininkai rūpinosi ir savo ganytinių švietimu, paaiškina Donelaičio pedagoginę mintį, kurią jis išdėsto pasitelkęs hegzametą lietuvių kalba ir gausias metaforas bei gyvenimiškus

atvejus. Tokiu būdu Donelaitis išlieka ištikimas Liuterio tradicijai ir kitiems Reformacijos laikų autoriams. Autorius cituodamas tam tikras vietas (apie tėvų išmintį) daro prielaidą, kad tai galėjo būti net kunigo Donelaičio pamokslų teiginių fragmentai. Šį teiginį jis grindžia literatūrologo Leono Gineičio iškelta prielaida, kad hegzametru eiliuotus tekstus, kaip didaktinę medžiagą, Donelaitis galėjęs iš sakyklos skaityti parapijos vaikams. Tai tinka ir tam teiginiui, kad gausūs gamtos aprašymai, parapijos aplinka ir visatos reiškiniai sujungiami į *šventumą*, kuris keičia sakralią aplinką. Todėl tariamai pirmas pasaulietinis dvasininko sukurtas kūrinys iš esmės turi krikščioniško ugdymo elementų, apie kuriuos tarybiniais metais net nebuvo galima užsiminti, nes ši poezija turėjo atitikti klasių kovos elementams būdingos literatūros kanonus. Tai reikėtų panagrinėti giliau, nes krikščioniška, bibliiniu mokymų pagrįsta Donelaičio pasaulėžiūra, jo poezijoje išspinduliuojama parapijiečiams, čia suvokiama patriarchaliniais ir papapiniais masteliais.

DONELAITIS TARNYBOJE: DVASININKAS IR VALSTYBĖS TARNAUTOJAS. Sąvoka *disciplina ecclesiastica* ir jos turinys siekia seniausių krikščionių bendruomenių istoriją ir grindžiama Biblijos tekstais – apaštalų siulomomis bausmėmis ir Pauliaus laiškų turiniu. Juridine prasme ši sąvoka prasideda senajoje Romos teisėje ir jos *disciplina domestica*, t. y. namų tvarkoje. Dievui patinkančio gyvenimo būdo pokytis priklausė prie būtinų kiekvieno bendruomenės nario prievolių. Aplaidumas jų nesilaikant buvo ne tik asmeninė nuodėmė, bet ir kenkė bendruomenei, kuri pati sau kūrė tvarką ir pati saugojo, kad jos būtų laikomasi. Atgailos, bažnytinių nuobaudų skyrimas, net pašalinimas iš bendruomenės ir ekskomunikavimas buvo atiduoti į klero ir bažnytinės hierarchijos rankas tik po Konstantino laikų.

Kiek mes žinome, Liuteris, priešingai pedantiškam Jonui Kalvinui, iš pradžių nelabai daug dėmesio skyrė šiai sričiai. Ženevoje Kalvinas įvedė griežtą Bažnyčios drausmę, kuri turėjo įtvirtinti *Dievo garbės sklaidą* ir numatė drakoniškas bausmes – nuo išvaymo iki sudeginimo – už mažesnius ar didesnius prasižengimus krikščioniško gyvenimo normoms ar dogmoms. Vėliau ir Liuteris, susidūręs su valstiečių neramumais ir erezijomis, turėjo sutikti, kad daugmaž tvarkingas bendruomenės gyvenimas yra neįmanomas be drausmės ir bažnytinės teisės normų laikymosi. Viešosios moralės normų prievaidzo vaidmuo už bendruomenės ribų nuo 1536 m. pagal Saksonijos kunigaikštystės tvarką buvo priskirtas krašto konsistorijų kompetencijai. Pastarosios buvo institucijos, kuriose dvasininkai greta pašauktų tarnybai teisininkų visada atliko prievaidzų vaidmenį.

Prūsijoje panaikinus Pamedės vyskupiją 1588 m. kunigaikštis Georgas Frydrichas įkūrė dvi konsistorijas (Salfelde ir Karaliaučiuje). Donelaičio laikais Frydrichas II jas sujungė į vieną Karaliaučiaus liuteronų bažnyčios konsistoriją, kuri

buvo pavaldi Karaliaučiaus vyriausybei, tačiau panaikino viešas atgailas bažnyčioje. Valdovo santykis su bažnyčia ir jos tarnais apsiribojo tik pragmatine nauda valstybei. Dvasininkija tapo savotiška policine institucija, skelbusia vyresnybės potvarkius ir prižiūrėjusi, kaip jų laikomasi. Šiai tvarkai (konsistorijos priežiūra, vizitacijos) buvo pavaldus ir Donelaitis, dirbęs visą Frydricho Didžiojo (1740–1786) valdymo laikotarpį.

Neabejotina, kad Donelaitis uoliai vykdė savo pareigas kaip valstybės tarnautojas, kas matyti iš įvairių jo to laikotarpio parengtų dokumentų ir to, kaip skelbė administracijos potvarkius iš sakyklos. Tačiau ir tokiais aplinkybėmis dvasininko santykiai su viršenybe nebuvo visai nuolankūs ir nekritiški. Tai lėmė pietizmo dvasia, veikusi mąstymą ir elgesį. Beje, autoriaus manymu, ne paskutinį vaidmenį atliko ir Donelaičio lengvai užsiplieskiantis būdas, kuris paliko pėdsaką jo santykiuose su *ganoma kaimene*. Pietistiniai Donelaičio įsitikinimai ir pasaulėžiūra atsispindi jo „Metuose“ – nesunku matyti poeto gyvenimo būdą, santykį su maistu ir gėrimu, blaivybę, paprastumą.

BAŽNYTINĖ DRAUSMĖ IR DVASININKIJA – DONELAIČIO GYVENIMAS NEIŠVENGĖ „SKANDALŲ“. Prie esminių bažnytinės drausmės momentų priskiriamas dvasininkijos gyvenimo būdas Bažnyčioje ir privačioje sferoje. Pagal 1570 m. išspausdintą „Repeticio corporis doctrinae Prutenici“, dvasininkija priimdama savo pareigas privalėjo prisiekti *būti kasdieniniu geru pavyzdžiu avelėms, vengti papiktinimų per netinkamus žodžius ir darbus, nevaikščioti po smukles ir per krikštynas ir vestuves neprisigerti ir nebūti paskutiniai*. Panašūs potvarkiai bažnyčiai buvo nuolat skelbiami visą XVIII amžių. 1702 metų potvarkyje dvasininkams buvo primygtinai draudžiama kaip nuosavybę turėti smukles ir alaus pardavystas. Valdant Frydrichui II konsistorijos įgyvendino gausius karališkuosius potvarkius, susijusius su dvasininkijos elgesiu ir jų pajamomis.

Nors Donelaitis neturėjo tiesioginės galimybės paveikti savo profesijos atstovų, jis tai darė savo kūryboje. Taip atsiranda jo pastabos apie elgetaujantįs pirm-tako dukras, kurios jam pasakoja apie buvusius savo tėvelio turtus, perpasakoja atsiminimus, kaip linksma būdavo po pamaldų ir kaip ilgai šokama. Donelaitis klausia, ar gali dvasininkas lošti kortomis už pinigus ir kitaip būti netinkamu pavyzdžiu. Siekdamas nebūti moralizuojančiu rukšna, jis pats teigia skambinantį klavesinu ar dainuojantis, bet išliekantis moralus. Panašių priekaištų ar įtarimų gausu klebonijos krikšto registro komentaruose. Pats iš visų jėgų stengėsi gyventi be skandalų ir jam neretai reikėję Samsono jėgų, kad susilaikytų nuo negerovių.

BAŽNYTINĖ DRAUSMĖ REIKALAUJA MORALUMO IR DOROS. Tai ilgiausias, bet kartu ir įdomiausias straipsnio poskyris, kuriame autorius remiasi Tolminkiemio krikšto knygų įrašais ir komentarais apie krikštijamų kūdikių tėvus.

Tokie įrašai akivaizdžiai rodo, kad Donelaičio laikų dvasininkai griežtai prižiūrėjo ne tik bažnyčios drausmę, bet ir buvo visuomenės moralumo ar doros sergėtojai. Šiuo laikotarpiu gausu potvarkių, kuriais reglamentuojamas sekmadienio šventimas. Griežtus reikalavimus pateikia 1711 m. spalio 28 d. paskelbtų įstatymų santrauka. Ten buvo kalbama apie dideles baudas tiems, kurie vengia lankyti pamaldas ar katechezę. Keiksmazodžių ir alkoholio vartojimas sekmadienį taip pat buvo griežtai baudžiamas. Pamaldų metu specialūs patruliai turėjo tikrinti smukles, ieškodami vengiančiųjų pamaldų. Dar 1739 m. potvarkiu Frydrichas Vilhelmas I grasino kalėjimu tiems valstiečiams, kurie po pamokslo, ilgiau kaip pirma valanda popiet, likdavo smuklėje.

Tokie bažnytinės drausmės reikalavimai atsispindi krikšto knygoje, kur registruojami nesantuokinių vaikų krikštai. Jų tėvams Donelaitis nešykšti menkinamų *kekšės* ir kitokių epitetų, kuriuos dalija ir ištekėjusioms moterims, gimdančioms nesantuokinius vaikus.

Svarbia tema buvo bažnyčios lankymas ir sakramentų priėmimas, todėl ir čia randame dvasininko priekaištų tiems *geresniems*, kurie likdavo nuošalėje ir sakramento nepriimdavo.

Donelaičio profesinė veikla buvo nulemta vietos ir epochos. Jis tarnavo dviem viešpačiams: Dievui ir karaliui Frydrichui, o tai reiškė, jo supratimu, Prūsijos valstybei. Jis nedarė ir net nemėgino daryti kokio nors skirtumo tarp šių viešpačių (liuteronų doktrinoje dėmesys buvo sutelktas į vadinamąjį dviejų karalysčių mokymą, pagal kurį pasaulietinė valdžia buvo duota piliečiams nuo Dievo tokia, kokios jie užsitarnavo savo religingumu). Tai atsispindi ir jo veikale „Metai“.

DYTRICHAS FLADĖ: XVIII A. ĮSTATYMŲ LEIDYBA BEI JOS POVEIKIS PRŪSŲ LIETUVOS PAVALDINIŲ GYVENIMUI

Ši publikacija, turinti daugiau kaip 50 puslapių, pretenduoja išsamiai nušviesti Prūsijos administravimo ir valdymo pokyčius, kurie prasidėjo krašte, kai kunigaikštis Frydrichas III save karūnavo karaliumi Frydrichu I. Valdant jo įpėdiniui Frydrichui Vilhelmui I, į rytus nuo Vyslos esančios teritorijos pakliuvo į *senajame Reiche* gyvenančių vokiškai kalbančių asmenų stebėjimo lauką. Būdinga, kad XIX a. pradžios publikacijoms stinga informacijos apie nuosavybės, teisinius ir visuomeninės šio regiono sanklodos procesus, nors akivaizdu, kad jame vyko labai dinamiška plėtra. Tokį tikslą – nušviesti šiuos santykius – ir kelia minėtos publikacijos autorius. Apibūdinamas šaltinius, kuriais remdamasis parengė savo darbą, Fladė pažymi, kad Donelaičio laikų Prūsijos valstybės ir valdovo potvarkiai

yra gerai dokumentuoti ir beveik be spragų paskelbti bei prieinami internetinėse duomenų bazėse, kurias autorius pateikia straipsnio išnašose.

Skyriuje „Valdymas“ autorius pabrėžia, kad Frydricho I valdymo laikotarpiu Prūsijos karalystę sudarė trys provincijos – Semba, Natanga ir Prūsijos Oberlandas. Jos buvo valdomos luomų atstovų vyriausybės (keturi pareigūnai) iš Karaliaučiaus. Akcentuojama, kad anuo metu toli gražu ne visi piliečiai priklausė šios vyriausybės jurisdikcijai, nes kilmingųjų žinioje buvo daug baudžiauninkų, kuriais pastarieji disponavo savarankiškai. 1714 m. rugsėjo 12 d. potvarkiu valdovas įkūrė vokiškąjį ir lietuviškąjį departamentus. Pastarasis savo būstinę turėjo Tilžės pilies patalpose ir apėmė Įsruties, Tilžės, Ragainės ir Klaipėdos administracijas. Nuo 1722 m. rezidavo Gumbinėje, kuriai specialiai buvo suteiktas miesto statusas. Lietuviškasis departamentas 1736 m. tapo savarankišku administracinio valdymo vienetu. Šios reformos tikslas buvo susilpninti luomų tarybos įtaką vyriausybei.

Suvienodinus valdymą, visame krašte nustojo veikti kai kurios įstaigos ir atstatydinti jų vadovai, skiriami pagal luomų principą. Prūsų Lietuvoje karo ir kitų sričių administracija įsikūrė Gumbinėje. Įstaigos, kurios sudarė žemutinę valdymo grandį, tapo laisvos nuo luomų tarybos įtakos ir buvo pradėtos finansuoti iš valstybės išdo. Taip pat buvo atsisakyta įstaigų ar pareigų nuomos principo, kuris dar buvo taikomas valdant Frydrichui I (1717 m. potvarkis). Vienintelis dalykas, kuris ir toliau nuomotas, buvo žemė. Naujiena buvo tai, kad tie, kurie nuomojo žemę, buvo pripažinti valstybės tarnautojais, o pats ūkininkavimo procesas orientuotas į pelną.

Autorius plačiai ir išsamiai analizuoja domenų ūkiams taikomas nuolaidas, jų naudą krašto ekonomikai bei ūkio kilimui, biudžeto įplaukoms ir t. t. Publikacijos skyriai išsamiai iliustruojami diagramomis, kuriose atsispindi atskirų teritorijų ūkinės veiklos rodikliai. Lygiai taip pat aptariama akcizų politika ir dėl jos gaunama ekonominė nauda. Išsamiai aptariami įstatymų leidybos klausimai, nurodomi pagrindiniai įstatymai, kurie reglamentavo kaimo ir miesto raidą bei pokyčius valstybėje. Detalia schema apibūdinama žemės kokybės nustatymo ir jos disponavimo sistema, kuri kartu atskleidžia visuomenės socialinės sanklodos ypatumus. Straipsnyje nagrinėjamas ir žemės ūkio kultūrų, jų rūšių paplitimas, aptariama jų auginimo ekonominė nauda Donelaičio laikų Prūsų Lietuvos ūkiui.

Autorius išsamiai analizuoja ir krašto apgyvendinimą lėmusius įstatymus, kurie paskatino etninės gyventojų sudėties kitimą po didžiojo maro. Pabrėžiama, kad remiantis 1714 m. gruodžio 7 d. potvarkiu naujakuriams, atvykstantiems į ištuštėjusį kraštą, buvo teikiama daug privilegijų bei mokestinių lengvatų. Įdomūs yra skyreliai, skirti mokyklai, Bažnyčiai ir dvasininkams. Pirmame skyrelyje autorius trumpais teiginiais apibūdina, kas atskiria Bažnyčios ir krašto vyresnybės funkcijas dvasiniame gyvenime, beveik ištisai cituoja karališkųjų potvarkių tekstų ištraukas, siejamas su

mokyklų tvarka. Kalbėdamas apie dvasininkus autorius atkreipia dėmesį, kad jau XVII a. buvo gana keblu visoms Prūsų Lietuvos parapijoms turėti tinkamai parengtus dvasininkus. Cituodamas 1639 ir 1718 metų karališkuosius potvarkius, Fladė aptaria dokumentus, kuriuose nurodoma, kaip reikia spręsti šiuos klausimus. Skyriaus pabaigoje konstatuoja, kad platesni dokumentai, kurie iliustruoja Tolminkiemio kunigo Donelaičio veiklą, yra saugomi 15 mikrofilmų pavidalu Leipcigo archyve. Panašiai autorius aptaria ir mokyklų bei miestų gyvenimo ir veiklos klausimus.

Visas šis didžiulės apimties straipsnis apibendrinamas *išvadomis*. Autorius teigia, kad iš Gumbinės administruota XVIII a. Prūsų Lietuva atliko valstybės atžvilgiu pozityvų vaidmenį, didindama mokesčių pavidalu į krašto išdą surenkamų įplaukų kiekį ir keldama krašto žemės ūkį bei ūkininkavimo kultūrą. Akivaizdžiai įrodyta, kad tokia administravimo forma, kai kraštas valdomas iš jo regioninio centro, buvo gerokai efektyvesnė, nei iki tol iš Karaliaučiaus vykdytas administravimas. Prūsų Lietuvoje ir toliau smarkiai skyrėsi kaimo ir miestų gyventojų dalis, kuri išreiškiamą santykiu 89:17 procentų. *Tautiniu* požiūriu situacija kito, nes greta lietuvių ir vokiečių atsirado nemaža iš įvairių Europos kraštų atvykusių kolonistų grupė, kuri išskėlė ir aktualias asimiliacijos bei integracijos problemas. *Mokyklų* tinklo tankinimas bei daugiatautė regiono sudėtis vertė valstybę daugiau rūpintis visuomenės integracijos problemomis tam pasitelkiant švietimo sistemą. Bandytas sutankinti lietuviškai mokančių *dvasininkų* skaičių krašte nepavyko. Jis ir toliau liko nepakanamas, palyginti su kitomis Prūsijos teritorijomis, nes nesisekė rasti tam darbui tinkamų kandidatų, kurie mokėtų vietos gyventojų kalbą. *Kilmingųjų* nuosavybės nuošimtis čia buvo toks mažas, kad jų, galima sakyti, ir nebuvo. *Žemės ūkiui* būdinga tai, kad jį daugiausia plėtojo savarankiški, bendruomeninius įsipareigojimus atliekantys valstiečiai. Tokia sistema skatino gausesnes įplaukas į krašto biudžetą. Miestuose surenkamų *mokesčių* skaičius yra siejamas su vartojimo (akcizų) mokesčiais, kurie surenkami gerokai didesni nei kituose Prūsijos miestuose. Iš žemės ūkio produkcijos šiame krašte dominavo bulvininkystė, o gaunamo derliaus kiekis buvo dukart didesnis nei Karaliaučiaus apygardoje. Taigi kraštas ekonomiškai stiprėjo, tačiau dvasinio darbo srityje dar buvo daug neartų dirvonių, todėl Donelaičio veikla turėjo nemažai galimybių

Apibendrinant galima labai nedviprasmiškai teigti, kad „Annaberger Annalen“ numeris, skirtas Donelaičio sukaktuvių metams, įdomiomis ir svariomis išvalgomis reikšmingai papildė europinį donelaitikos aruodą, suteikdamas skaitytojui įdomių ir intriguojančių akimirkų, o mokslo žmonėms – peno naujiems apmąstymams ir naujoms tyrimo refleksijoms.

Įteikta 2015 m. gegužės 4 d.

Primta 2015 m. gegužės 10 d.